

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

EGY ELVESZETT MAGYAR HANGRÓL.

(1907-i egyetemi előadásaimból.)

Nyelvünk hangjainak története csonka, amíg nem adhatunk valami módon számot a történetelőtti hangállapotról, arról, amely áthidalja a rokon nyelvek s a történeti magyar nyelv közti tetemes távolságot. Ezt a célt természetesen csak sokoldalú munkával, a legnagyobb körültekintéssel érhetjük el. Föl kell derítenünk amennyire lehet a magyar-finnugor hangmegfeleléseknek eredetét; kutatnunk kell az idegen nyelveknek sejthető hangtani hatásait, mert hisz a mai nyelvtudomány tanítása szerint a nyelvi változásoknak igen nagy része idegen hatásokból keletkezett; mérlegelnünk kell legrégebb nyelvemlékeink írásmódjának az akkori kiejtéshez való viszonyát; s végre ki kell aknáznunk azokat a tanulságokat is, amiket újabb nyelvünk s különösen nyelvjárásaink adatai szolgáltatnak. Csak mindezen segédeszközöknek és módszereknek fölhasználásával remélhetjük, hogy lassanként kiegészíthetjük a magyar hangtörténetet addig a pontig, ahol nyelvünknek eredetét kereshetjük, ahol t. i. a magyar nyelv elvált rokonaitól és új, külön életet kezdett.

Ilyen módon keresek ezúttal feleletet a magyar hangtörténetnek egy homályos, eddig talán föl sem vetett kérdésére: vajjon megvolt-e nyelvünkben valaha a mélyhangú *i*¹? Erre talán azért nem gondoltak eddig nyelvészeink, mert ez a hang s a neki megfelelő betű a legismertebb irodalmi nyelvekben seholsem fordul elő, nincs meg a finnugor irodalmi nyelvekben sem: a magyarban, finnben, észtben. De azért megvan részint az *i*, részint egy-egy hozzá igen ha-

¹ T. i. az a hang, mely az ajakgömbölyítés hiányával különbözik az *u*-tól, épúgy mint az elülső *i* az *ü*-től (Sweet műszavával *high-back* = felső nyelvállású hátsó hang).

sonló hang több művelt nyelvnek az előbeszédében: így a finnben,¹ oroszban, angolban.

S megvan a mélyhangú *i* majdnem valamennyi finnugor nyelvben, többnyire csak kevésbé hangsúlyozott szótagokban, ámbár némelyik nyelvben, pl. a vogulban s osztjákban a tőszótagokban is közönséges (egészen úgy látszik csak a lapp nyelv területén veszett el²). Megvan továbbá a távolabbi rokonságban, jelesen a szamojédban, s legnagyobb szerepe a törökségben van: ott az illeszkedés szabályai szerint a hátsó *i* állandó megfelelője az elülső, magashangú *i*-nek, pl. a jakutban *ilin* 'elülső', de *aljn* 'alsó'. És megvolt kétségkívül a magyar nyelvben is, sőt megvolt nézetem szerint még nyelvünknek történeti korában is. Ezt különféle nyelvtörténeti tények egybevetéséből következtethetjük.

Vannak először is mélyhangú szavaink, amelyekben nyelvjárásaink *i* és *o* közt ingadozó kiejtést mutatnak. Ilyenek (vö. MTsz.):

irt és *ort*, *irtás* és *ortás*, *irtvány* és *ortvány*; — *szip* és *szop*; — *típor* és *toporog*, *toporzékol*; — *gyivón-* és *gyovon-*, *gyovón-* (*gyónni*); — *szivárvány* és *szovárvány*; — *cirgat* és *szorgat* (sürget); — *ilvaszo* (csángó Nyr. 30 : 61): *olvasó*;

hamis: Göcsejben *hamos* (l. alább); — *lapis* és *lapos* (az előbbi alak egymástól távoleső vidékeken, l. MTsz.); — *napis* (Répcevidék MTsz.): *napos*; — *párizs gyermek* = *páros gy.*? (l. Sebestyén: Regös én. 316, 327); — lehet, hogy a mai *o* k ö t ő h a n g z ó általában *i*-nak hangzott valaha;

sárog és *sárig* (Székelyf. 'sárga', l. alább); — *azilta* (Szlavónia): *azolta*; — *ojtivány* (nyug. nyj.): *oltovány*; — *alacsin* (Ormánság): *alacsony*.

Az *i* és *o* egymástól annyira elütő hangok, hogy alig hihetjük, hogy egyik a másikból fejlődött, hanem kétségkívül mind a kettő egy harmadik hangból lett, olyanból, mely mind-egyikhez közelebb állt, mint a kettő egymáshoz. Ez a harmadik hang pedig alkalmasint a hátsó *i* volt: ez hasonlított az *i*-hez annyiban, hogy felső nyelvvállással képezett hang vagyis

¹ L. Genetz: Lautphys. Einführung in das Studium der westfinn. Sprachen (1877) 17 és ua. szerz.: Versuch einer karelischen Lautlehre 1., 2., 20. és 43. §.

² Csak a kolai lappban van rá példa bizonyos esetekben, pl. kettőshangzókból (Genetz szótárában), de ott alkalmasint újabb keletű. Azonban »abban az *i*-ben, melyből a lpN. *männät*-féle hangalakok *a*-ja fejlődött s melynek minősége kétes, lehetne eredeti mélyhangot keresni« (Wiklund K. B. levélbeli szíves fölvilágosítása).

zárt magánhangzó volt, de mint hátsó hang egyúttal közelebb állt az *o*-hoz.¹ Tehát: $i < j > o$.

[Egészen hasonló esetet találunk a finn vokalizmusban: $e < \epsilon > o$. Vannak ugyanis olyan szók, hogy a finnben és észtbén *e* és *o* felel meg egymásnak, mert mindakét hangnak a mélyh. ϵ volt az előzménye, pl. f. *etsin* keresek : észtb. *otsin*, *kerta* -szer : *kord*, *eno* nagybátya : *onu*, *hepo* ló : *hobune*. De legtöbb esetben az észtb. továbbá a *vót s* a *lív nyj.* még megőrizte az eredeti ϵ -t, pl. észtb. *etsin* keresek, vagy f. *otta*-venni (itt a finnben van *o*, mint az *ohra* szóban is)²: észtb. és *vót* *vetä*-, *lív* *vetä*-, *vuta*-, *uta*- stb.]

Egyes esetekben a rokon nyelvekben is kimutathatjuk a magyar szavaknak eredeti mélyhanguságát, pl. *szip*, *szop* : cser. és votj. *šupš*-; *irt* és *ort*, és nyelvjárásokban *ritt* és *orot* : cser. *ru*-, *ro*-, vg. *rat*- vágni (Budenz). — De sok más finnugor eredetű mélyhangú szavunk *i*-je is *j* lehetett valamikor, pl. *fi* : vg. *pi*, zürj.- votj. *pi*, oszt. *pož*, f. *poika*; *világ* : vg. *volg*- 'fénylik' f. *valkea* 'fehér' (ered. **valgeda*) stb.³; *hírvad* (NySz), *hervad* : f. *korventa*- stb.; *csikland* : lapp *čokkolde*-, cser. *čigald*- stb. (l. Budenz); *ipar*(*hodik*) : vg. *āper* ügyes, f. *uppera* 'szorgalmas' (NyK. 25 : 280). Sőt úgy látszik, hosszú *j* hang is volt nyelvünkben, mert egy-két szóban a rokon nyelvek eredetileg hosszú hangnak bizonyítják: *ín* : vg. *tān*, f. *suoni* stb.; *nyíl* : vg. *nūl*, f. *nuoli*, lp. *ñuõlla* stb.; *új* : vg. *jājt*, *jaut*, oszt. *jōjāt*, f. *jousi* stb.; *ip*- : vg. oszt. *ūp*. (Hosszu *j* hang van pl. a vogulban s a szamojéd nyelvekben is).

Vannak török eredetű szavaink is, melyekben *i* és *o* váltakozik, holott eredetileg *j* volt bennük: *csipa* és *csopa* (emez pl. a KolGt.-ban, l. Nyr. 36 : 19 és NySz.): tör. *čapak* stb. MNy. 3 : 114.; *csihol*, *csohol* és *cahol* : csuv. *ciž*- stb. uo. 113.; *csiport* és *csoport* : csag. *čopor*, *čopur* uo. 115.; *csilán* és *csollán*, *csalán* : csag. *čalažan* stb.; *sárig* és *sárog* 'sárga' : tör. *sariž*.

Néha a magyarban csak *o* felel meg a török *j*-nak, pl.

¹ Hogy a hátsó *i* és ϵ hangok olyan könnyen labializálódnak, arról talpraesett magyarázatot adott Genetz: Karelische Lautlehre 14. l.

² L. Virittäjä 1909. 57. l. — Ojansuu e helyen az *e—o* hangviszonyban fokváltakozást lát, pedig nyilván csak kétirányú nyelvjárási fejlődést láthatunk benne.

³ Csak a lappban van *i*-féle hangja (*vielggad* 'fehér'), melyet Wiklund Urlapp. Lautlehre 186. l. magyarázatlan hagy; talán a rokonértelmű *čielgas* 'tisztá, világos' szóból kapta az *ie*-t (mint pl. az olaszban *grave* 'nehéz' mellett *grieve* is van a *lieve* 'könnyű' szó hatása folytán).

oroszlán : *arjlan* (*arāslan*, *arsjlan*, *arjstan*); *Alop* (írva *Olup* személyn. Anon., helyn. Csánki, I. Melich J. NyK. 35 : 122.), ma *Alap* = tör. *alip* 'hős'.

Legtöbbször azonban *i* lett a török jövevényszavak *i*-jából: *ir* (> *ír*), *bika*, *bicsak*, *cickány*, *disznó*, *ildomos*, *sima*, *szirony*, *szirt* (tör. *sjirt* 'hát, hegyhát, hegygerinc'),¹ *tiló* (csuv. *tilā*), *tinó* stb. (vö. Munkácsi : A m. n. halászat műnyelve 15, Altaji elemek a szláv nyelvekben NyK. s több helyen, Gombocz : Tör. Jöv. 17. §.); így *tik* ebből **tjwuk*, **tiuk* (tör. *tauk*, *tawuk* stb.; más fejlődéssel **tiuk* > *tyúk*).

Ha most ezeket a török eredetűeket egybevetjük az előbb felsorolt finnugor eredetűekkel, arra az igen valószínű következtetésre jutunk, hogy az első szótagban rendszerint *i* lett a hátsó *i*-ből, a többi szótagban pedig *o*. A kevés kivétel (*ort*, *szop*, *sárog* stb.) részint csak egyes nyelvjárásokra szorítkozik, részint pedig egyik-másik nyelvjárásból terjedhetett el.

Az eddig felsoroltakból általánosságban csak annyi következik, hogy valamikor hátsó *i*-t ejtettek bennük. Ámde más adatok arra a föltevésre vezetnek, hogy ez a hang még nyelvünknek történeti korában, a honfoglalás utáni századokban is megvolt.

Az említett páros alakoknak egy részét (*ort*, *lapis*, *szóvárvány*) nyelvemlékeinkben is megtaláljuk, de találunk azonfölül sok mást is, pl. *szivárkodik* és *szovárkodik* (I. NySz. *szí*, *szív*); *chiklany* KolGl. (ma is Szék.): *csoklani* NySz., *csuklani*; *pirít* : *poreit*- BécsiK, DebrK; *pirongat* : *porongat* DebrK. Sőt, mint Melich János kimutatta (MNy. 1 : 184, 2 : 56, NyK. 36 : 272), szabályosan ismétlődő jelenség, hogy bizonyos szók,²

¹ Tudjuk, hogy a *szirt* szónak azelőtt mélyhangú volt a ragozása, még Csokonai szerint is csak *szirtot*, *szirtot* a helyes (Toldy kiad. 373, vö. NySz.) — Nagyon különös és magyarázatra szoruló kivételt tesz *é* hangjával két török jövevényszó: *béka* és *béko*.

² De téved Melich (MNy. 1 : 184—5, 2 : 56), ha hamar általánosítva azt hiszi, hogy minden szóvégi zárt szótagnak mai *o*-ja régebben *i* volt («egészen biztosra vehetjük», »a... mai *o* legrégebben *i*-vel volt írva», »fől kell tennünk, hogy a legrégebb írott forma ez esetekben *i*-vel van»; »kikövetkeztethetünk egyes olyan alakokat, amelyek... ha előkerülnek egykor, hát csakis az általunk kikövetkeztetett írott alakban fordulhatnak elő»). A mai *o*-nak más előzménye is lehet, lehetett kezdettől fogva is *o*. Pl. a *Martonos* névnek nem kellett **Mortin*isnak, ill. **Martin*isnak hangzani, mint M. állítja, hanem lehetett *Martin*os (vö. a *Beloš*, *Ninoš*, *Miloš*, *Dragoš* és *Draguš*, *Raduš*-féle szerb becéző neveket). A *papiros*, *árbo*c, *korom*, *homok* és sok más szó *o*-ja is mindig *o* volt, sohasem *i*. Hiszen maga M. mondja, hogy a *karácsony* ünnepe nem lehetett *karácsin* (MNy. 2 : 57).

a 11.—13. században *i* betűvel vannak írva, később pedig *o*-val, — részben már a 12. 13. században *u*-val, de ezt is *o*-nak olvashatjuk. Ilyenek (más régi példákkal kiegészítve) a következők:

a) a változás az első szótagban történt: *Siklós* (*Siklos* 1191—1395-ig Czin.): *Soklous*, *Soklos* 1294—1495-ig, *Suklos* 1191—1403-ig (Csánki 2: 465, 457), *Sivklyos* még 1549-ben is (LevT. 1: 57); — *Ystoros* Anonymusnál folyónév: később *Ostoros* (l. Nyr. 33: 126, 308);

b) a változás a második szótagban történt: *sumig* 1055. TihOkI.: *Somogy*; *Budrig* piscina 1094. Czinár, *budrigiensis* 'bodrogi' 1181 (MNY. 3: 37); — *achscin* HB. *ohzyn-folua* 1240: *Azun falua* 1307 stb., *asszony*; — *zurdyn* (equum *Zurdyn coloris* 1270. Gazd. Szemle 11: 328): *zordon* (1348. uo. 342, vö. Oklsz.); — *Baluanis* 1093, 1223. Oklsz.: *Baluanus* 1222 s még sokszor uo., *bálványos*.

Sok régi — leginkább szláv — jövevényt szavunkban is *o* került az eredeti *i* helyére, s ezeknek egy része szintén még *i*-vel van írva az Árpád-kori okiratokban. Ilyenek:

a) az *i* ~ *o* váltakozás az első szótagban van: *csimota* (NySz. s még mai nyelvj. is): *csomota* (uo., a köznyelvben *cseméte*; eredetéről l. Nyr. 13: 99 és 452).

b) második szótagban, kértagú szókban: *Moys* 1216 stb. (személynév): *Moius*, *Majos* (tolnamegyei helynév, vö. MNY. 1: 185); — *Lois* 1255, *Lays* Képes krón. (Melich: Szl. jöv. 2: 188.); — *Morisius* Anon. T. MNY. 2: 51, 53.: *Morus* uo., *Maros*; — *hamis*:¹ a HB-ben *homus*, olv. *hamos*, ugyanígy Göcsejben; *Mauricz* (Melich uo. 199), *Mourych* 1366., *Móric*: *Mouroz* 1211 OkI Sz., *Móroc* (családnév); — **Martin* és **Máartin* (vö. Melich 2: 195): *Mortun* 1135 s még sokszor Oklsz., vagyis *Marton*, s mellette a mai rendes *Márton*; — *Wazil* helység és személynév 13. száz.: később *Wazul*, *Wazol*, *Vászoly* (szláv *Vaszil*, l. MNY. 2: 185); — *Budin* castrum 1244 (Czinár): *Budon* 1258 stb. (uo.), *Bodon*, *Bodony*; *Budinich-bach* 1383 (uo.): vö. *Bodonc* Vas m. — *Kolyn*, *Kolinus* személynév 1383 (uo.): *Kolon*, több helység neve (vö. *Kolin* cseh város); — *Ugrin* régi személynév: *Ugron* családnév; — szl. *potik*: *patok* (l. NyK. 36: 272).

c) második szótagban háromtagú szókban: **Martinus* (horvát becéző alak): *Mortunus* 1211 stb., később *Martonos*, l. Oklsz.; **Cserinigrád*: *Cherüngrad* 1075 (l. Ethn. Népr. Ért. 1907. 34): **Csorinigrád*, **Csoronigrád*, *Csongrád*; szl. *teplíca* 'hévíz': *Toplucza*, *Taplícha* 1253—1381 Czinár, *toplíca* Szék. Nyr. 18: 370: *Toplucha* 1243, *Taplucza* 1327 Czin., *Taploca* 'vizenyős, tavas hely' Orbán: Székelyf. 2: 58b, *Topulcha* 1272. Csánki 3: 25, *Tapolca*; — szl. *nosilo*: *nyoszolya*; — *mespilo*: *naspolya*; — *močilo*: *mocsolya*; — *gabino*: *gabona*; — szl. **kupinja* (l. Nyr. 36: 231): *kapinya*: *kaponya*; —

¹ Kfn. *hamisch*, *hemisch* 'boshaft, tückisch' (úfn. *hämisch*). A *hamis*-nak ezt az eredetét már Dankovszky eltalálta, így Mikl. Fremdw., l. NyK. 6: 304. és CzF. (Másképp Munkácsi: ÁKE.)

slanina : *szalonna*; — *uživna* : *uzsonna*; — *rakiže* : *rakottya*; -- *kopitňak* : *kapotnyak*; — *ispitály* : *ispotály*; — *Adrián* (vö. *Adrianch*, *Oderyancz*, *Adoriansz* hely. Csánki 3 : 26) : *Adorján*; — *Gabrianhaza* 1389, *Gaboryanhaza* 1524, ma *Gáborjánháza* Csánki 3 : 54.; — *Vingizlou* és *Vingyozlou* személy. 1214—5. Vár. Reg.

d) harmadik szótagban: *balatin* 1055 (így még 1266-ban, Csánki 3 : 26) : *Balaton*; — *monastir* : *monostor*; — *Komárin* : *Komárom*; — **Ágostin* : *Ágoston*; — négytagú szó harmadik tagjában: *alamizsna* : *alamozsna*, *galaginya* : *galagonya*.

e) második vagy harmadik szótagban szláv *-nik* végű jövevénytiszta-
vakban: *bojnik* : *bajnok* (*Boynoc* 1231, *Boynuk* 1289 stb.); — **alnik* : *álnok*;
— **ložnik* : *lazsnok* (l. NySz.), ma *lazsnak*; — *dušnik* : *dusnok* (*Dusnuc*,
Dusnuk, az oklevelekben rendszeren így, 1225 stb., *Dusnok* 1256, 1338, ma
Dusnak helység); — *Szolnok* (*Zolnuk* 1380); — **tovarnik* : *tárnok* (*Tawar-*
nuc 1194, *Tarnuk* 1235 stb., *Tarnok* 1369); — *stolnik* : *asztalnok* (*Aztal-*
nuk 1436, *Aztalnok* 1405); — *dvornik* : *udvarnok* (*Vduornuk* 1268 stb.,
Oduornoc 1295, *Oduornuk* 1367); -- *peharnik* : *pohárnok* (*paharnok* 1424
stb., *poharnok* 1438 stb.); -- *kanonik* : *kanonok* (így 1412, *kananok* 1469 és
a kódexekben); — *Ondurnik* 1082 : *Ondurnuk*, olv. *Andornok* 1279. Czin.
— *Poloznik* 1109 : *Poloznuk*, *Palaznuk* 1269, 1304 stb. Czin. — l. ezekről
Mikl. Slav. Elem. és Melich : Szláv jöv. 2 : 247 stb.; a *-nak* változat-
ról alább.

Melich egyszerűen összeállította az ide tartozó régi adato-
kat (s ezzel is nagy szolgálatot tett hangtörténetünknek), de
nem vonta le belőlük a kellő következtetést. Azt mondja (NyK.
36 : 272), hogy »ha az átadó nyelvben a kéttagú mélyhangú
szavakban *o—i* vagy *a—i* volt a hangzó, akkor legrégebben
nyelvünkben is *o—i* vagy *a—i* volt a hangzás.« Ámde, ha
száz vagy kétszáz évig *i*-t (elülső *i*-t) ejtettek volna az ilyen
szavakban, akkor ez okvetetlen tovább is megmaradt volna magas
hangnak s nem kellett volna később b b illeszkednie.¹ Továbbá
azt is alig hihetjük hogy a magas *i*-ből közvetlen *o* vált
volna, az ugrás igen nagy s igen szokatlan volna. Úgy hi-
szem, az *i*-t e szókban, minthogy majdnem kivétel nélkül mély-
hangú szók, előbb mélyhangú *i*-vel cserélték föl s ez változott
o-vá.² Ebből tehát az következik, hogy e régi szláv átvételek

¹ A déliszláv *brekinja*-ból származó *berkénye* szavunk a Tihanyi oklevél-
ben mélyhangú alakban fordul elő: *brokina*, s itt kétségkívül nemcsak az első,
hanem a második magánhangzó is mélyhangúvá illeszkedett: *brokinja*.

² A szláv *iskra* 'szikra' némely tájszólásunkban *sziszkora* lett; ez is
**iszkirja* lehetett előbb. — A *hamis* melléknév (< kíném. *hamisch*) szintén
hamis, *hamos* lett azokban a nyelvjárásokban, melyekben még akkor meg-
volt a **lapis*, **magis*, **aranyis* stb.! — Viszont a szövegben tárgyalt szók-
kal szemben az eredeti **Machtin* névnek okvetetlen hosszú *i*-je volt, azért
nem lett belőle *Majtony*, hanem *Majtény* (vö. MNy. 2 : 57—8).

idején nyelvünkben még olyan közönséges hang volt az *i*, hogy az *i* mélyhangú szavakban *i*-vá illeszkedhetett.

Ilyen illeszkedés történt a birtokos személyragban is a többes 3. személyben. Ez a rag eredetileg *-ik* volt: *lovik*, *kezik* stb., mint maiglan a csíki nyelvjárásban s egyebütt (és a köznyelvnek *egyik*, *másik*-féle alakjaiban, vö. TMNy. 716). Később a mélyhangú szókban *-ik* s végre *-ok* és *-uk* lett belőle: *lovik* — *lovok* — *lovuk*.

Régi szláv jövevényszavainknak egy részében már az eredeti szláv kiejtésben is a mély *i*-hoz igen hasonló magánhangzó szerepelt, az, amelyet *y* betűvel szoktak jelölni (l. Vondrák: Vergl. Slav. Gramm. 102—103). Így pl. az óbolgár *mlynū* 'malom' kétségkívül evvel a mély magánhangzóval jött át: **mīln*, vagy *mīln*, ebből aztán *moln*,¹ s végre *malm* és *malom* lett. Így lett az óbolg. *pastyri*-ből **pásztīr*, *pásztor* (l. Mikl. e szóról). Az ób. **sēkyrica* (a *sēkyra* kicsinyítője, vö. szlov. *sekirica*) *szekeerce* lett ugyan, de nyugati nyelvjárásainkban mélyhangú alakja is keletkezett, ilyen úton: **sze-kīrca* > **szakorca* > **szakolca* > *szakóca*. — De legtöbbször magas *i* lett utólag az átvett *y* hangból, kivált az első szótagban, pl. ób. *byvolū* : *bival*, *vydra* : *vidra*,² *dynja* : *dinnye* (sőt *tyky* : *tök*).

Föltehetjük, hogy pl. a Halotti Beszéd korában az *i* hang még egészen közönséges volt, de egyes nyelvjárásokban már az újabb *o*-nak engedte át a helyét. A HB. írója még *achscin-t* azaz *axszīny-t* ír, de már a német eredetű **hamīs* helyett *homus-t* vagyis *hamos-t*; ez tehát olyan nyelvjárási ingadozás, aminőt a HB-ben többet is találunk.

Evvel a föltevéssel, — hogy t. i. a 13. században a magyar kiejtés *i* és *o* között ingadozott, — magyarázhatjuk meg azt az eddig meg nem magyarázott föltűnő jelenséget, hogy egyes régi jövevényszókban viszont az eredeti *o* helyett — a köznyelvben vagy egyes nyelvjárásokban — *i*-t találunk:

¹ Talán **molīn* is, vö. *Molinszegh* 1340 Czin. — Ha a horvát vagy szlovén magashangú *mlīn* jött volna át, akkor valószínűleg minálunk is magashangú szónak maradt volna.

² A *vydra* nem bizonyos hogy a magyar szó eredetije (vö. *vīza* és cseh s rutén *vyza*, melyeknek viszonya szintén kétes, l. Munkácsi Ethn. 4 : 177—9). Az óbolgár *bykū* ha nem is eredetije a mi *bika* szavunknak (mind a két nyelvbe a törökből került), legalább közvetve szintén bizonyítja a magyar szó első magánhangzójának hajdani mély voltát.

vīn hām-...?

a horvát becező *Martoš* alakból (mely rendszeren minálunk is *Martos*, pl. *Mortus* 1211, *Mortos* 1389 Oklsz.) 1055-ben *Mortis* TihOkl., továbbá *abroncs* helyett *abrincs*, *katronca* (így ThewrK., GyöngyK., CzechK. stb.): *katrinca*, **koroma* (óbolg. *kroma* 'margo', talán a *karika* analógiája is közrehatott): *karima*, **kolomáz* NySz. (szlov., horv. *kolo-maz* kerék-máz): *kulimáz*, *Baltasar*, **Boldozsár*: *Boldizsár*, *bádog*: *bádíg* MTsz., *káposzta*: *kápiszta*, továbbá *grádos* helyett *grádics*, *garádics*; *párduc* h. *pardich* (SchlSz), **golóbos* h. *golyóbis* (lat. *globus*), **módos* (lat. *modus*): *módiesség* NySz., *kórus*: *kórizs*? (Nyr. 32: 395); — *Saul* (bibliai személynév s aztán helység-név, alkalmasint **Saol*-nak is ejtették): *Soyl* 1082, olv. *Sajl*;¹ *Ágoston*: »*agistan*» (BirkK. 1); *cimbalom*: *cimbalim* (két kódexben, l. NySz.), *cimbolim* (Murm.); — végre *gyolkos* helyett *gyilkos* (ered. **dolkos* > **dilkos*, **dilkos* > *gyilkos*, aztán keveredés által *gyolkos* < **dolkos* × *gyilkos*, bár a *gyolkos* alak előbből van kimutatva).

Valamint az *asszony* mellett *assziny*-t ejtettek és *Bodrog* mellett *Bodrig*-ot stb., épúgy kezdtek mintegy visszakövetkeztetve *abroncs* helyett is *abrincs*-ot, *bádog* h. *bádíg*-ot mondani stb. (mint a régi *bódog* h. *boldog*, *szőke* h. *szölke* s más effélék). Végre aztán az *abrincs*-ot a mai *abrincs*, a *grádics*-t a mai *grádics* váltotta föl stb.

Az eddigiekkel kapcsolatban még néhány érdekes kérdés támad. Föltűnő ugyanis, hogy az *i* zárt magánhangzó létére nem a hangtanilag neki megfelelő *u*-vá labializálódott, hanem *o*-vá, tehát egyúttal valamivel nyiltabb hanggá változott.² Ennek a különös jelenségnek nem könnyű magyarázatát adni. Lehet, hogy a régi magyar *i*-nak zártsági foka nem állt olyan közel az *u*-éhoz, vagyis hogy mélyhangú *e*-hoz közeledett. E mellett szól pl. az *e* betűvel írott *ascen-* (*ascennepe* 1197. NySz.) azaz *asszeny* alak, és az a körülmény, hogy a szláv *Boleslav*-nak *Bogizlow* és *Bogyzlo*, tehát *Bogyiszló* vagy *Bogyeszló* felel meg³ (1401, 1420, 1469, mellette *Bogozlov* 1274, 1290 stb., ma is *Bogyoszló* Vas és Sopron megyében, Csánki 3: 601, 2: 737—8,

¹ Így hát a *Soyl* írásmódban nem kell kételkedni, mint Csánki D. teszi, mikor a *Saul* névnek nyelvünkbeli történetét tárgyalja MNy. 2: 390. (A *Sávoly* alak, melyről uo. esik szó, kétségt kívül szláv *šavel* alakból lett [vö. Melich: Szláv jsz. 2: 205], vö. *Paul*: szl. *Pavel*.)

² Hasonló váltokozást látunk a mordvin nyelvnek két főnyelvjárása közt: *azij*—*azoro* úr, *numij*—*numolo* nyúl, *udijna*—*udomo* álom (ritkébb viszony: *ijrva*—*turva* ajak); továbbá a cseremiszből: *šamič*—*šamoč*, *kolišt*—*kološt* stb. (NyK. 3: 433, 4: 53), a kazáni tatárban pedig a labiális illeszkedésben lesz *o*-vá az *i* (Bálint G. Kazáni tatár nyelvtan 7.).

³ Egy-egy török jövevényszavunkban is élhetett még nyelvünk történeti korában az *e* hang; vö. ezt a veszprémi káromkodást: *basszerkányos* (*baszorkán* MTsz., *boszorkány* < tör. **basārkan*? stb, vö. Gombocz: Tör. jöv. 22. §).

de *Bogyiszló* Pest m.) s viszont a magyar **árik*-ből a szlovénban s cseh-tóiban *járek* lett, — végre az, hogy sok mélyhangú szóban régóta váltakozik az *i* e-vel, pl. *hírvad* : *hervad*, *gyisznó* : *gyészno*, *csinál* : *csénál* (WeszprK. NySz.), *király* : *kērály*, *világ* : *vělág* (NySz.), *virág* : *vērág* (uo.), *diák* : *dēák*, *irgalmas* : *ērgalmas?* (uo.), *virrad* : *vērrad*, és szintén régiek lehetnek az olyan palóc és dunántúli ingadozások, minők *villa* : *vēlla*, *csillag* : *csēllag*, *Pista* : *Pēsta*, *iskola* : *ēskola*, *bival* : *bēhal* (Nyr. 4 : 555), *gida* : *gedó* (Dug. Példab. 1 : 54). Talán még azt is föl lehetne hozni, hogy bizonyos esetekben az *i*-nak megfelelő *i*-t is a nyiltabb *ē* helyettesíti, pl. a szláv *-nik* képzőből *-nēk* is lett (*Fegyvernēk*),¹ mint mélyhangú szókban *-nik* : *-nok*, szintúgy a birtokos személyragozásban *-ik*-ből *-ēk* lett (*kezēk*, *nevēk*), mint a megfelelő *-ik*-ből *-ok* (*lovik* : *lovok*).

Egyébiránt megtaláljuk néha az *u* hangot is mint a hátsó *j* változatát:

csuklani és *csoklani* NySz. : *chiklany* KolGl. *csihlani* székely nyj. — *gywuontato* és *gyouonuan* EhrK. NySz., *gyuhonni* és *gyohonni* Abauj m. : *gyivónni* Ipolyvidékén MTsz. (gyónni); — *szurtos* és *szirtos* (NySz. csak emígy);² — *csima* és *csuma* MTsz. — *nadruspan* SchISz. : *nádorispán*; — *holdus* : *kódís* (Dtúl)? +

Horger A. a többi közt a következőket állította össze, amelyekben székely nyelvjárások *i*-t ejtenek, a köznyelv pedig *u*-t:³ *csiklik*, *csikló*, *csipor*, *licsok*, *licskos*, *licskol*, *'hátissó* (és *hátussó*, *hátulsó*); — mind a két hangalakban székely tájszók: *nyivad* és *nyuvad*, *csibikol* és *csubukol*, *alamiszta* és *alamuszta* stb.

Némely szóban viszont az *i*, illetőleg *j*, a még nyiltabb *a*-val váltakozik, pl.:

mílost : *malaszt* (**molaszt* h. a magánhangzónak a következőhöz való hasonulásával, mint **mastoha* > *mostoha* stb. eff.), *iránt* és *ēránt* : *aránt*, *szivárkodik* : *szauarkodic* (Telegdi: Ev. 2 : 569), *szivárvány* : *szavárvány* (NySz.); — *agyíg* (MTsz.) : *agyag*; — a szláv jövevényszók *-nik* végzete, melyből mélyhangú szókban rendszerint *-nok* lett, a 14. század vége felé

¹ Vö. még *uueinic* Sz. László korában : *Weinuch* IV. Béla korában : ma *Vének* helység Győr m. — *Csimota* : mélyhangú illeszkedéssel **csimota*, *csomota*, magash. illeszkedéssel *csemēte*, egészen nyílt *e*-vel.

² A *szurtos* alak először SzD-nál! De van a NySz.-ban *szurkos* ugyanilyen jelentéssel, tehát úgy látszik *szurtos* < *szirtos* × *szurkos*.

³ Nyr. 33 : 260; de ő másképp fogja föl a viszonyt, a székely *i*-t a köznyelvi *u*-ból fejlődöttnek tartja. Ő egyúttal arra is rámutat, hogy itt az *i* rendszeren *iny*- és *fogh*angok mellett szerepel.

szintén néha *-nak* alakban kezd jelentkezni: ¹ *Aztalnak* 1382—1524, *Baynak* 1391—1482, *Zolonak* 1430 (ma *Szalonak*), *poharnak* 1439, 1571, *alnak* BécsiK., Heltai stb., *Tarnak* 1524 (*Tárnok* helység), *lazsnak* 1578 (NySz.), *Andornak* (helynév), *Talnak* csak 1662; mindezen esetekben régiebb a *-nok* hangzás (l. fönt); — vö. még *csillag*: *salyog*, *szilaj*: *szalad*, *szilánk*: *szalu* (Budenz szerint közös eredetű szópárok), továbbá *csilán*, *csiján*, *csihán* (NySz. és MTsz.): *csalán* (és *csollán*, *csóján*).

SIMONYI ZSIGMOND.

MÉG MEGFEJTETLEN ALAKOK A HALOTTI BESZÉDBEN.

E munkámban multkori cikkem végén (Nyr. 37: 442) tett ígéretemet akarom teljesíteni. Helyes magyarázatát kísértem megadni a HB. néhány oly szavának, melyekre eddig véleményem szerint kielégítő magyarázat nincsen.

1. *Terumteve* (*eleve miv isemucut*), *tilutoa*, *mundoa*, *had-laua*, *feledeve*, *veteve*. Ez alakokat többen többféleképp olvassák, magyarázzák. Kezdetben mindenki megegyezett abban, hogy azok a tárgyas ragozású elbeszélő mult egyes számának harmadik személyében vannak (mai: *teremté*, *tiltá* stb.). R. Prikkel Marián hozakodott elő azzal az új fölfogással (NyK. 26: 316—318), hogy a *tilutoa* és *mundoa* — csak ez a kettő! — határozó igenév.

»Lássuk« úgymond (318. l.) »tulajdoníthatunk-e nekik illetén funkciót? 'Es mend paradisumben uolov gimilcicutl munda neki elnie. Heon *tilutoa* wt ig fa gimilce tvl. Ge *mundoa* neki meret nū eneyc.' E kitélt eddig három külön mondatnak vették; mi egyet alkotunk belőlük ily formán: 'Es mind paradicsomban való gyümölcsöktől monda néki élnie, csupán *tiltva* őt egy fa gyümölcsétől, de *mondva* néki, mért nem enék.' Látnivaló, hogy az igenévi szerep szépen beletalál mind a két alakba. Még csak az van hátra, hogy megmagyarázzuk

¹ Előbb nem. Tehát téved Melich János, mikor azt a *-nak*-ot a *-nok*-nál régiebbnek tartja (**álnak*, *asztalnak*, *pohárnak*, *tálnak*, *Dusnak*, *kananak* > *álnok*, *asztalnok*, *pohárnok*, *tálnok*, *Dusnok*, *kanonok* stb.) NyK. 35: 126). A *kananak*, melyet ő utóbb is annyiszor emleget (Szláv. jöv. 2: 306, 334, 414), egyáltalán nem fordul elő a régiségben, s époly kevéssé az **udvarnak*, *Dusnak* és *Paloznak* (l. uo. 2: 247). — Előfordul ugyan egy *Boynoc* már 1231-ben s itt a második *o-f* lehetne *a*-nak olvasni, de nem kell annak olvasni (vö. *Zombat* 1165: olv. *szombat*, *Zobolch* 1319: olv. *Szabolcs* stb.), s a többi adat szerint nem is valószínű ez az olvasat.

o-juknak mibenlétét. Ezt is könnyen megtehetjük, ha eszünkbe vesszük, hogy a göcseji nyelvjárás — mely az egész HB.-ből tagadhatlanul kiérzik — a *-va* igenévképző előtt szintúgy, mint a mássalhangzós ragok előtt kötőhangzót szokott használni, főképp ha az alapszó két vagy több mássalhangzón végződik, teszem: *mondova, mosdova, hajtova, felejteve, föstöve, választova, osztova* stb. (l. Nyr. 14 : 163). A *tilutoa, mundoa* alakok *o*-jában helyesen ezt a Göcsejt jellemző kötőhangzót kell látnunk. A fejlődés menetét tehát így állítjuk föl: **tilutova > tilutoa* és **mundova (mondova?) > mundoa (mondoa?)*. E leszármazás mellett a *v* kiesése is könnyen érthető. Csupán a *tilutoa* alakra lehetne még esetleg valakinek ellenvetése, hogy alapszava, a *tilut*, csak egy mássalhangzón végződik; miért kapott tehát a *-va* előtt kötőhangzót? Feleletünk rá ez: a göcseji nyelvjárás nem egyszer olyan *-t* végű igék határozónévi alakjában is használ kötőhangzót, amelyeknek végső konzonzánst közvetlen nem előzi meg mássalhangzó; mondják pl. *futova, süttöve, kötöve, jutova* stb.«

Prikkelnek e fejtegetéseiben először is azon a kijelentésén akadok meg, hogy »az egész HB.-ből tagadhatlanul kiérzik a göcseji nyelvjárás.« Ebben éppen nem értek vele egyet. Igaz, hogy a HB.-ben több oly nyelvsajátság van, mely megvan a mai göcseji nyelvjárásban is, de ez egyező sajátságok mind olyanok, melyek a HB. korában nem csak Göcsejben voltak meg; viszont vannak oly sajátságok is a HB.-ben, melyek a göcseji nyelvjárásban nem hogy abban a korban nem lehettek, de még ma sincsenek meg. Simonyi, ki régebben egy cikket szentelt a HB. tájnyelvi sajátságainak (Nyr. 9 : 145—149), csak egy olyan hangtani sajátságot talált benne, »melyet kizárólag egy mai nyelvjárásban látunk még. Ez a *-vel* rag *v*-jének magánhangzók közt való elhagyása: *kegyelmehel, halaláál*. Így ejti ugyanis a göcseji nyelvjárás is (csak hogy a hiatus miatt közbeszúrta *j*-vel: *kegyelméjjê, halálájê, hordójê, fáje* stb.« Nekem éppen a *halalaaal* az egyik bizonyságom arra, hogy a HB. nem lehet göcseji nyelvjárásnak emléke. Azon az alakon látjuk ugyanis, hogy a *-val, -vel* rag már illeszkedik a HB.-ben, a göcseji nyelvjárásban pedig még ma se, nem hogy hétszáz évvel ezelőtt. A másik bizonyságom pedig Prikkel ellen éppen azok a göcseji *mondova, futova* stb. alakok, melyekkel ő a maga állítását akarja támogatni. Egyetlen olyan alak van ugyanis

a HB.-ben, mely kétségtelenül határozó igenév: *ivtua* olv. *jutva* (v. *jutvâ*). Kétségtelen, hogy a *jutva*- és a *jutova*-féle alakok közül ez utóbbiak az eredetiebbek s ezekből fejlődtek amazok.¹ Tehát ha még ma is járatosak a teljesebb alakok Göcsejben, bizonyára kizárólagosak voltak a HB. idejében. A *-val*, *-vel* ragnak és a határozó igenévnek HB.-beli alakja felől tehát a HB.-et bármely nyelvjárásunk emlékének tarthatnók, csak e miatt éppen a göcsejiének nem. Az az állítása se igazolható Prikkelnek, hogy »a két alakba — *tilutoa*, *mundoa* — szépen beletalálna az igenévi szerep.« Ezt nem tűri meg a HB. mondatának szerkesztése módja. Ennek ellene mond az is, hogy a *Heon tilutoa* és a *Ge mundoa* pirossal díszített nagy betűvel vannak kezdve: ily betűk pedig a HB.-ben mindig új mondatot kezdenek. Tehát a szóbanlévő két igének alakja, mondatbeli szerepe és a nyelvemlék helyesírása mind azt mutatja, hogy az a két ige határozó igenév nem lehet.

A mondatbeli értelem azt kívánja, hogy az a két ige éppúgy, mint társai, a tárgyias ragozású elbeszélő mult egyes számának harmadik személyű alakjai legyenek.

Ít azonban egy kis kitérőt kell tennem. Lássuk a HB.-nek ezt a részét: *Horoguvec isten. es veteve wt ez muncas vilagbele. es levn halal nec es pucul nec feze. es mend w nemene c. Kic ozvc. niv vogmuc. Hug es tiv latiatuc szumtuchel. isa es num igg ember mulchotia ez vermut. ysa mend ozchuz iarov vogmuc.* Ebben a *Hug es tiv latiatuc* pirossal díszített nagy betűvel van kezdve, mégis a magyarázók azt nem új mondatnak, hanem az előbbi mondat mellékmondatának tekintik. A HB. legutóbb megjelent valószínű olvasásában² az a hely a következő módon van pontozva: 'Haragovék Isten és vetévé út ez munkás világbelé, és lön hálálnék és pokolnek fészé és mēnd ú nēmének. *Kik azok? Mű vagymok, hogy és tü látjátok szömtökkal. Isà, és nöm ēggy embēr mülhatjà ez vermöt; isà, mēnd azhoz járou vagymok.*' Véleményem szerint ez így nem jól van. Az én pontozásommal ez a hely mai nyelven így lenne: 'Kik azok? Mi vagyunk. *Ahogy ti is látjátok szemetekkel, bizony, egy ember se kerülheti el e sírt; bizony, mind oda jutunk.*' E helynek értelme is az én olvasásmódomat javallja,

¹ L. a *-vány*, *-vény* képzőről írt cikkemet MNy. 4 : 410—414.

² Simonyi, Die Ung. Sprache, 108—109.

mert így ez utóbbi gondolat szépen párhuzamba állítható ezzel a HB. elején levővel: *Latiatuc feleym zuntuchel mic vogmuc. ysa pur es chomuv uogmuc.* Hogy az *isa es num igg ember* nem új mondat kezdete, azt az is mutatja, hogy ott az *isa* kis kezdőbetűs.

Most pedig rostáljuk meg azok magyarázatát, kik a HB. kérdéses szavaiban ugyanazon igealakokat látják, mint én. E tárgyalásban ama szavaknak csak azok a betűi érdekelnek, melyek az ige fővégső mássalhangzója után vannak: *terumt-eve, tilut-oa, mund-oa, hadl-ava, feled-eve, vet-eve.*

Nyelvtudósaink a megjelölt betűcsoportokban az utolsó betűvel az egyes számú harmadik személy tárgyias ragjának (-*ja, -je*) magánhangzóját látják jegyezve. Az utolsó előtti magánhangzóban az elbeszélő mult időjelét keresik. A két magánhangzó közt jelentkező -*v-* hangra nézve kétféle vélemény van. Zolnai, átvéve Szinnyeitől azt a véleményt, hogy a személyrag föltehető eredetibb *-*l-* hangjából a -*j-* mellett -*v-* is fejlődhetett (Nyr. 17 : 196), úgy vélekedik (Nyelvm. 58), hogy egy közös alakból a köznyelvi -*ja, -je* mellett a HB. nyelvjárásában -*va, -ve* fejlődött. Ő is — Szinnyi akkori, régebbi véleményéhez csatlakozva — a *tilutoa* és *mundoa* szavakban -*v-* hangot nem olvas ugyan (*tilutóa, mundóa*), de ezekben is fölteszi a -*v-* hangnak előbbi meglétét (< **tilutáva, *mundáva*). Szinnyi szerint (Nyr. 17 : 195—197, Nyelvhas.³ 129) a rag eredetileg -*ja, -je* volt (**hådlá-já, *veté-jë*), de a két magánhangzó közül a -*j-* kiesett (> **hådlá-à, *veté-ë*) s az így támadt hiátus -*v-* hanggal töltődött be (> **hådlá-và, *veté-vë*). Szinnyi újabban (Nyr. 32 : 483) a *tilutoa* és *mundoa* szókat is -*ávà* végzettel olvassa, Melichnek nemsokára említendő cikke nyomán. Simonyi (Die Ung. Spr. 108) e kettőt — szintén Melich nyomán — -*ávà* végzettel; a *hadlaua* szót így: *hådlávà*.

Mit szól mindezekhöz a hangtörténet? Tegyük föl, hogy csakugyan volt ilyen alak: *mondáva*. Ebből — a -*v-* hang keletkezését akár Zolnai, akár Szinnyi szerint fogjuk föl — nem lett volna a HB.-ben -*óa* végzetű szó. Hogy nem lett volna, mutatja a nyelvemlék *hadlaua* szava, melyet nem olvashatunk — nem is olvas senki — -*óa* végzettel. Jól mondja Prikkel (NyK. 26 : 316): »nem fődözhetünk föl semmi okot-alapot arra, miért maradt meg az *áv* szótag egyik igealakban változatlanul s miért fejlődött a másokban *ó-vá*?« Ugyanilyen ok miatt el

kell vetnünk Simonyinak *-ává* végzettel való olvasását is. Kérdés mármost, helyes-e Szinnyi álláspontja, ki amint a magashangú igealakokat *-évë* végzettel, úgy a mélyhangúakat mind *-ává* végzettel olvassa?

Lássuk, mit szól ehhez is nyelvünk története? Volt-e a mai *hallá*, *veté* igealakjainknak ilyen alakja: **halláva*, *vetéve*? Ez alakok megvoltának kimutatásakor nyelvészeink arra hivatkoznak, hogy a mai köznyelvbeli *hallaná*, *vetné* is régebben *hallanája*, *vetnéje* volt. Ez igaz és ennek alapján el is fogadhatjuk azt, hogy a *hallá* és *veté* is **hallája*, **vetéje* volt. De megállhat-e az a vélemény, melyet Zolnai elfogad, hogy a *-ja*, *-je* rag eredetibb alakjából *-va*, *-ve* is fejlődött és így lettek ily alakok: *halláva*, *vetéve*? Szinnyi, midőn ennek lehetőségét fölvetette (Nyr. 17:196), az ellene szóló okokat is fölhozta: »ennek a *-va*, *ve* ragnak a HB.-en kívül sehol az egész nyelv életében semmi nyoma.« Továbbá: »fontosabb az, hogy a HB.-ben az állítólagos *-va*, *-ve* ragon kívül a *-ja*, *-je* is előfordul.« Valóban, ha lett volna e ragnak *-va*, *ve* alakja is, lehetetlen, hogy e gyakori ragnak ez alakjával is ne találkoznánk legalább vagy a régi, vagy a népi nyelvben valahol. És valóban, ha a HB.-ben ez alak dialektikus sajátság volna, hogy férnének meg ugyanazon nyelvemlékben ezek a szavak: *latiatuc*, *zocoztia*, *mulchotia*? Szinnyi véleményét már röviden említettem, lássuk most okoskodását egész terjedelmében: »Mind a kettőnek« — t. i. a *-ja*, *-je* és az állítólagos *-va*, *-ve* ragnak a HB.-ben — »megvan a maga hatásköre: a *-ja*, *-je* csak a praesensben, a *-va*, *-ve* csak a praeteritumban szerepel. De nem az a fődolog itt, hogy melyik minő igeidőben van alkalmazva, hanem az, hogy melyiket minő hangtani helyzetben találjuk. A *-ja*, *-je* consonanus után áll (*zocoztia*, *mulchotia*); a *-va*, *-ve* pedig vocalis után (*hadlaua*, *terumteve* sat.); más szóval: a *j* hang consonans és vocalis között, a *v* hang pedig két vocalis között áll. Ha már most ehhez hozzávesszük a HB. nyelvjárásának azon sajátságát, hogy hajlandó hiátust támasztani (vö. *halalaaal*, olv.: *haláláaal*, e. h. *halálával*) és hajlandó a támasztott hiátust megint betölteni (vö. *kegyilmehel*, olv.: *kégyilméhel*, ebből: *kégyilmével*, *kégyilméel*), talán nem fog nagyon merésznek tetszeni azon föltevéssem, hogy a *hadláva*, *feledéve*-félék eredetibb **hadlája*, *feledéje*-ből fejlődtek. (Vö. *mondanája*, *adnája*, *mívelnéje*, *tehet-*

néje sat., melyek a régiségben közönségesek.) A fejlődés olyanképen történhetett, hogy a *j*-t a nyelv elenyésztette: **hadláa*, *feledée*, azután meg *v*-vel töltötte be a hiatust: *hadláva*, *feledéve*. De van-e példa ilyen hangfejlődésre? Igenis, van. Azt már láttuk, hogy *v* hang kiesésével támadt hiatus betöltésére *j*-t alkalmazott a nyelv; s ez elég gyakori eset. Az ellenkező fejlődés (t. i. nem *v* kiesése > hiátus > *j* betoldása, hanem *j* kiesése > hiátus > *v* betoldása) nem olyan gyakori ugyan, de erre is van néhány biztos példánk. Nevezetesen így keletkeztek ezen alakok: *rivá* (reá); *rivóla* (róla); *ivándék* (ajándék). T. i. a fejlődés menete ez volt: *rajá* > *rējá* > *rijá* > *riá* > *ri-v-á* | **rajóla* > **rējóla* > **rijóla* > *rióla* > *ri-v-óla* | *ajándék* > **ējándék* > **ijándék* > **iándék* > *i-v-ándék*. Ugyanígy fejlődhetnek a szóbanforgó alakok is: *-ája* > *-áa* > *á-v-a*; *-éje* > *-ēe* > *é-v-e*. Ilyen hangfejlődésre a praesensben nem volt alkalom, azért ott meg is maradt a *-ja*, *-je*.« Szinnyei fejtegetéseire a következő mondani valóm van. Valamint a föltételezett **hallája*, **vetéje* alakokban, ugyanaz a rag van és ugyanazon hangtani helyzetben van a *hallandája*-, *vetnéje*-féle alakokban; mindazáltal ezeknek sehol sem találkozunk se régi nyelvben, se maiban, *hallanáva*, *vetnéve* változataival. Többet mondok: a *-nája*, *-néje* végzetű alakok előfordulnak ma éppen olyan nyelvjárásban, melyben azt a hangváltozást észlelhetjük a *-val*, *-vel* rag *-v*-jével (göcseji: *tudnája*, *bekötnéje*; *kaszájé*, *ekéjé*), amelyet Szinnyei is konstatál a HB.-ben s amelyet bizonyítékul hoz föl az **-ája*, *-éje* > *-áva*, *-éve* hangváltozás mellett. Ez a bizonyítéka tehát elesik. Azaz hogy nem is elesik, hanem ellene támad. Hisz a *halálával*, *kegyelmével* > *haláláal*, *kegyelméel* mit mutat? Azt, hogy a HB. nyelvjárásában az *-áva*-, *-éve*- hangcsoportból a *-v*- hajlandó kiesni. Ebből tehát nem az következik, hogy a HB. nyelvjárásában az **-ája*, **-éje* végzetből *-áva*, *-éve* lett, hanem az, hogy ha lett volna is nyelvünkben *-áva*, *-éve* végzetű igealak, annak *-v*- hangja a HB. nyelvjárásában kiesett volna. Megállapíthatjuk tehát azt, hogy a nyelvtörténet azt bizonyítja és a HB. nyelvsajátságai azt vallják, hogy az elbeszélő mult tárgyas ragozású, egyes számú harmadik személyének *-áva*, *-éve* v. *-ává*, *évé* végzete nyelvünkben soha nem volt és nem lehet a HB.-ben se.

Fogjuk vallatóra most az ortografiát: ugyanazt mondja-e az is? Ebből a szempontból ítélve a dolgot, a magashangú

alakokat bátran olvashatnók *-éve* v. *-évë* végzettel, mert az *e* betű a HB-ben *e* hangot rövidet, hosszút, nyíltat, zártat egyaránt jelöl. Szintén olvashatnók, a betűket nézve csak *-áva* v. *-ává* végzettel ezt a szót: *hadlaaa*. De vajjon olvashatjuk-e *-áva* v. *-ává* végzettel ezt a két szót is: *tilutoa*, *mundoa*? Melich e két szó olvasásáról egy cikket írt (Nyr. 32 : 409—414). Ebben azt vizsgálja, hogy a XI., XII. századból és a XIII. első feléből való okleveleink *oa* jelzése hogy hangzott az akkori kiejtésben. Lássuk röviden Melich cikkének lényegét. 1134-diki eredeti oklevelünkben *du(m)broa* van. 1223-diki cseh oklevélben *Dubraua*. A magyar oklevélbeli szó *-oa* végzetének kiejtése *-ává*. 1181-diki oklevelünkben van *Froa* s ugyanabban e szónak latin genitivusi végzettel alakja *Froue*. Itt az *oa* = *ová*, esetleg *ává*. 1237—40-diki oklevélben: *Zoa*. Ez a név 1216-dikiban *Zaua*, 1250 előttiben *Scaua*-. 1259-diki oklevélben *Zoaberke*, 1280-dikiban *Zawaberke*. E szóban *oa* = *avá*, esetleg *ává*. XII. századbeli emlék XV. századi másolatában: *Soa*. Ez Freisingeni Ottónál *Sawa*. Itt *oa* = *ává*, illetve *ává*. 1086-ik év táján kiadott oklevél XIII. század első felebeli másolatában: *Rodoan*. Kézainál is *Rodoan*. Átiratban megmaradt 1137-diki oklevélben *Rodowan*. Több oklevelünkben *Rodouan*. (Vö. Marg. Leg.-beli *meloan*.) Itt *oa* = *ová*. Anonymusnál *Borsoa* ma Borzsova, *Tulsua* (talán másoláshibából *Tulsoua* helyett) ma Tolcsva. Ez adatok alapján Melich így foglalja össze véleményét: »Az eredetiben fennmaradt, XI., XII. s XIII. század első feléből való oklevelek *oa* jelzése a hangzásban *ová*, *avá*, *ává* s talán *ává*.« Átvive ezt az eredményt a HB. kérdéses két szavára, azt állítja Melich, hogy azoknak *oa* betűkkel jelölt végzetében a két magánhangzó közt nem volt hiátus, hanem a kiejtésben *-v-* hang. De — úgymond — az oklevélbeli adatok cserben hagynak bennünket akkor, ha kérdezzük, miféle alak a *tilutoa*, *mundoa*? Fölfogása szerint lehet ugyan ezeket határozó igeneveknek is tartani, de a szövegbe mégis jobban beleillik az elbeszélő múlt s ezért így olvassa őket: »*tilotává*, *mondává* (*tilotává*, *mondává* alígha).« Szinnyei Melichnél már tovább megy (Nyr. 32 : 483). Szerinte az ily írás-változatok: *du(m)broa* ~ *Dubraua*, *Zoa* ~ *Zaua*, *Scauaiensibus*, *Zoaberke* ~ *Zawaberke*, *Soa* ~ *Sawa* arra tanítanak, hogy »az *au* és *aw* betűk helyett *o-t* is írtak. E szerint föltehetjük, hogy *tilutoa*, *mundoa* annyi,

mintha így volna írva: *tilutaua*, *mundaua* (vö. *hadlaua*), s így már semmi sem áll útjában a *tilotáva*, *mondáva* olvasásnak.«

Megjegyzem ezekre, hogy az említetteket csak akkor volna szabad csak írásváltozatoknak tekinteni, nem pedig kiejtésbelieknek, ha egyazon oklevélben fordulnának elő. De ha csak írásváltozatok is, azok alapján Szinnyeinek a *tilutoa* és *mundoa* alakot *-áva* végzettel olvasnia oly aggodalom nélkül csakis akkor lett volna szabad, ha előbb bebizonyította volna, hogy az *o* betű akkor van *au* és *aw* betűk helyett, mikor e betűk *áv* szótagot jelölnek. Ez pedig a Melich közlötté adatokból éppen nem tűnik ki. Egyetlen egyszer és csak talán olvassa az *-oa* végzetet így: *-áva*. Melich az ő cikkében csak annyit állít bizonyosnak és én is azt fogadom el belőle, hogy a közölt adatokban az *oa* betűk oly két magánhangzót jelölnek, melyek között a kiejtésben *-v-* hangzott. Én tehát Melich cikke alapján csak odáig megyek, hogy a *tilutoa* és *mundoa* két utolsó magánhangzója közt *-v-* hangot olvasok. Ezt is nem pusztán az oklevélbeli adatok alapján teszem, mert hiszen ha az *o* jegyzette magánhangzóra hiátussal következett is az *a* jegyzette magánhangzó, e hangcsoportot is jelölhették *oa* betűkkel. A kérdéses alakokban *-v-* hangot azért olvasok, mert ezt kívánják a *hadlaua*, *terumteve* stb. alakok.

(Kunszentmiklós.)

MÉSZÖLY GEDEON.

(Folytatjuk.)

EGY RÉGI MAGYAR NYELVŐR.

Lovász Imre.

— Fölolvasás a Magyar Nyelvtudományi Társaságban 1909.¹ —

A magyar nyelv- és irodalomtörténetnek alig van nevezetesebb és mélyrehatóbb eseménye, mint a nyelvújítás. Nagy szellemi mozgalom volt ez, amely egy félszázadig tartotta erős hullámsapában nemcsak az írók és tudósok, hanem a nagyközönség lelki világát és amely miatt még egy másik félszázadon át fel-felmorajlott a magyar nyelv tengere, sőt bizvást elmondhatjuk, hogy a nyelvújítás hullámcsapásai még ma sem, még a mi lelkünkben sem simultak el egészen.

Forradalom volt a nyelvújítás, mely a nagy francia forradalommal majdnem egy időben alapjában megrendítette a régi magyar nyelvet és

¹ Megelőzőleg némileg más alakban megj. az 1909-i Debreceni Képes Kalendáriumában.

amely komoly és gúnyos tollharcokat, hosszabb ideig folyó irodalmi háborukat vont maga után, mint ameddig a napoleoni hadjáratok tartottak. Árvíz volt a nyelvújítás, amely a nyelv mezejéről elsöpört sok élősdit, növénnyt, lányüggő gyomot, tömérdek idegen szennyet és régi törmelékét, de amely nem egy gyöngéd virágot, őseredeti füvet mosott ki tövéből.

Ezt a forradalmat, ezt az áradatot a maga romboló és pusztító hatásában többször megakasztották nemcsak a minden újításnak konokul ellenszegülő maradiak, hanem a magyar nyelv jövőjén aggódó józan írók és képzett tudósok. A konzervatív tábornak, tudjuk, Debrecen volt a vezére, amely tudományos munkával és gúnyiratokkal egyaránt igyekezett a rohanó nyelvújítást feltartóztatni.

Így 1795-ben Barcafalvi özönnyi képtelen új szavainak a Debreceni Grammatikát veti gátúl, a 19. század első és második évtizedében pedig Kazinczy hevét mérséklék debreceni tudósok, Szentgyörgyi József és Fazekas Mihály. Ugyancsak debreceni eredetű a tulajdonképeni *Mondolat*, amely minden ferdeségével és izléstelenségével sem tévesztette el a hatását, annyit legalább is elért, hogy Kazinczy megtagadta a Vandza, a Percseni Nagy és a többi túlzókkal való közösséget és maga sokkal higgadtabbá, körültekintőbbé lett.

De ha Debrecen még akkora erőfeszítést tesz is és ha az ortológusoknak még több oly erős váruk lett volna, mint Debrecen, az újító szellemet, amely kiterjedt a nyelven kívül irodalmi műfajokra, társadalomra, politikára, az egész nemzeti életre, nem lehetett megállítani hódító útjában.

Kisfaludy Károly új irodalmi iskolája, Széchenyi István politikai reformja végkép biztosították a nyelvújítás diadalát és midőn a Magyar tudós társaság 1830-ban megkezdette működését, e téren alig tehetett egyebet, mint szentesítette a nyelvújítást.

Azonban mint minden hatalom, az uralomra jutott nyelvújítás is tovább akart terjeszkedni. Mikor a jobb ízlés és helyesebb nyelvérzék vezére, Kazinczy meghalt és mikor az ortológusokat, mint konok maradiakat a gúny özönébe fojtogatták, akkor a nyelvújítás ismét és messze túlsapott a józan belátás és a kellő szükség határain. A szókat elmetsző Helmecey Mihály és a szókkal mint hullarészekkel bánó boncolóstanár Bugát Pál folytatják a nyelvújítást nagy erőszakkal és kevés ízléssel, úgy, hogy ezer szerencse, hogy a magyar nyelv teste mégis élve került ki a vakmerő nyesegetők, a lelketlen boncolók kezei közül.

A fenyegető veszedelmet, mely nemcsak a nyelvet, hanem a költői és prózai stílust is romlásba vitte volna, első sorban a magyar közönségnek ösztönszerű tartózkodása, jelesebb íróinknak ép nyelvérzéke és jó ízlése hátráltatta el, de bizonyára része volt benne annak a tárgyilagos, komoly bírálatnak, annak a tudományos érvekre támaszkodó felszólalásnak, amellyel egy véletlenül szintén debreceni származású író, Lovász Imre lépett föl 1835-ben, tehát akkor, midőn Helmecey, mint a Jelenkor szerkesztője a közélet nyelvét, Bugát és Schedel pedig az Orvosi Tárral a tudományos műnyelvet árasztották el Barcafalvit is megcsúfoló képtelen és szükségtelen alkotásaikkal.

Nem akarom Lovász Imrét és művének a hatását kellelően el többre

becsülni, hiszen ha mélyebb nyomokat hagyott volna, akkor nem kellene most nékem mintegy a teledés évtizedes homokrétegei alól kiásnom, de minden esetre több figyelmet és méltánylást érdemel annál, mint amennyiben eddig részesült; és ha a nyelvújításnak történetírói és újabb kritikusai, Imre Sándor és Ponor Thewrewk Emil meg sem emlékeztek róla akadémiai pályamunkáikban, szenteljünk mi ez alkalommal egy rövid fél órát az ő életének és nyelvészeti munkásságának.

Lovász Imréről leginkább azt tudta az irodalomtörténet, hogy ő adta ki először Fazekas Mihálynak összes műveit 1836-ban. A Ludas Matyinak és Fazekas többi költeményeinek sajtó alá rendezése alig árul el valamit Lovász egyéniségéből, még azok az adatok sem nyújtanak sok felvilágosítást, amelyeket Szinnyi gyűjtött össze a Magyar Irókban. Innen még az sem állapítható meg pontosan, hogy mikor és hol született, csak annyi bizonyos, hogy 1831-ben orvosdoktorrá avatták Pesten és úglátszik ugyanitt halt meg 1843-ban.

A magam kutatásai útján sikerült ez életrajzi adatokat néhány fontos dologgal kiegészítenem.

A debreceni ref. egyház anyakönyvében a következő feljegyzést találtam: 1797 nov. 11-én keresztelte Benedek Mihály prédikátor (a Debreceni Grammatika egyik szerzője) Lovász Mihály és Kis Sára fiát, Imrét. A ref. főiskola anyakönyveiből pedig megállapítható, hogy Lovász Imre 1814. nov. 29-én *subscribált*, hogy felsőbb tanulmányaira tíz évet fordított, folyton eminens tanuló volt, praeceptor publicusí tisztséget is viselt és végül az 1823/4. isk. év első felében a karcagi iskola rektorává lett. — Csak miután néhány évet töltött Karcagon és egy kis tőkét gyűjtött a rektóriából, akkor mint már meglelt férfi ment föl Pestre az egyetemre, a tudományszomjítól és az orvosi hivatás igazi szeretetétől hajtva, úgy hogy e tekintetben tanuló pályája hű mása Földi János híres nyelvész és még híresebb természet-tudós életének, aki szintén a theológián és a falusi rektorságon keresztül jutott az orvosi diplomához, — erre különben újabban is akad elég példa a református ifjak között.

Lovász Imrének hosszúra nyúló tanulói pályája, két tudományszaknak: a theológiainak és orvosinak elvégzése, a tudománynak két külön központjában, Debrecenben és Pesten való tartózkodása magyarázza meg bővebb ismereteit, szélesebb látókörét, tisztább ítéletét, amit több orvosi és neveléstudományi cikke és dolgozata is bizonyít (lásd Szinnyi: M. Irók), de ami leginkább kitűnik abból a nyelvészeti munkájából, amelyet e címen adott ki: *Értekezés a' magyar nyelvújításról és annak némelly nevezetesebb hibáiról* (Pesten, 1835).

Lovász Imre e 72 lapra terjedő füzetében felöleli a nyelv és stílus majdnem minden kérdését és mikor fejtegetéseiben végig kísérjük, nem tudjuk, mit csodáljunk inkább benne, a széleskörű irodalmi műveltséget és jó ízlést-e, vagy pedig a korhoz képest alapos nyelvészeti képzettségét és legtöbbször helyes nyelvérzékét.

Ez a szaktudományával is tüzetesen foglalkozó orvos különös kedvelője a szépirodalomnak, 1835-ben írja nyelvtudományi értekezését és akkor már ismeri nemcsak Kölcsey, Kisfaludy Károly költeményeit, hanem Vörösmarty, Bajza, Fáy legújabb műveit, amelyek csak egy-két évvel előbb

jelentek meg. Kiváló esztétikai ízléssel felismeri a Két szomszédvár zordon fenségét, valamint a Csongor és Tünde bájos kedvességét, holott a kor Vörösmartynak éppen e két remekművét méltányolta legkevésbé.

De a Vörösmarty és az új költők iránti bámulata nem feledteti el vele szűkebb hazájának, Debrecennek poétáit, Csokonait és Fazekas Mihályt. *A lélek halhatatlanságát* költői előadás szempontjából együtt emlegeti a Csongor és Tündével, Fazekasnak Nyáresti dalát tökéletes verselésére nézve párhuzamba állítja Vörösmarty Magyar költőjével. Biztos ítéletét még jobban bizonyítja az, hogy amely verseket megró, akár Helmeccynek nyakatekert fordításait, akár a Bajza követőinek egyszer dagályos, másszor érzekelő verselményeit, azok igazán mind időtlen szülöttei voltak ama kor költészetének és költői stílusának.

Egy és ugyanazon műben is el tudta választani a szépet és helyest a rúttól és helytelentől. Tetszik neki Fáy András irányregénye, a Béltekyház, általában kedvelt írója Fáy, de ez nem gátolja meg abban, hogy stílusának ferdeségeit meg ne lássa és korcs szavait meg ne rója.

Épen oly józan a felfogása és találók az ítéletei a nyelvészeti fejtegetésekben. A régi ortológusoktól és sok újabbtól abban különbözik, hogy nemcsak megengedhetőnek, hanem okvetlenül szükségesnek tartja a nyelvújítást; elvben tehát egyezik Kazinczyval és követőivel, de az újítás módjára és mértékére nézve már eltér tőlük.

Éles szemmel veszi vizsgálat alá a neologizmusnak egész működését és nyelvészeti hozzáértéssel, biztos nyelvérzéssel jelöli meg mindazokat a hibákat, amelyekbe tudatlanság, vagy vakmerőség sodorta bele az újítókat. Nem elégszik meg a hibák felsorolásával, hanem mindannyiszor tüzetesen okadatolja kárhóztató ítéletét; mikor egy-egy kinövés ellen tiltakozik, nem csupán a józan észre vagy a nyelvérzékre támaszkodik, hanem segítségül hívja a nyelvtani szabályokat, bizonyít analógiával, érvel a nagy írók tekintélyével, igazolja állításait a régi és népnyelv példáival; szóval tudományos alapon álló, komoly, hivatott bírálónak mutatkozik, s ennek különben teljes tudatában is van.

Lovász Imre 12 főbűnben marasztalja el a nyelvújítást és meg kell valanunk, hogy egyszer sem ragadtatja magát koholt vádra vagy rágalomra. Észreveszi éles szemmel a nyelvújítás visszaéléseit, legfőljebb ítéletében nem találja el mindig a mértéket, aránytalan szigorúsággal ró meg kisebb hibákat is, azonkívül némely hibára nem a legszerencsésebb példákat idézi.

1. A nyelvújítás első gyengeségét abban a fogalomzavarban látja, amely miatt igen sokan nem tudják megkülönböztetni a tudományos és költői előadás követelményeit. A legtöbb hivatlan író megfélemezésként, ellenben a költészet elboldogul a népnyelv szókincsével, a művelt beszéd kifejezéseivel. A költő, a szépíró költemények sorozatát és regények kötetét írhatja meg új szók nagyobb mértékű használata nélkül. Példa erre Csokonai és Kisfaludy Sándor, Kölcsey és Vörösmarty Mihály. Ellenben a Helmeccy teletömik verseiket új szavakkal, különös szólásokkal, a neologizmus misztikus fátylába burkolják műveiket, de az ilyen termékek nemcsak hogy értéktelenek, hanem érthetetlenek. Avagy ki élvezheti, sőt ki foghatja fel a *Dies irae*nek Helmeccy-től való fordítását?

»Mely iszony lesz a' nap mentén,
A' bírónak megjelelendtén,
Mindenről nagy szám vejendtén.

Rettentő felség Királlya,
Jóknak ingyen ég-osztállya,
Idvezíts kegyelmi pálya!«

Érdekes, hogy Helmeccyék azzal a reménységgel biztatták magukat, hogy ha az ő gyarló századuk meg nem érti őket, megérti a jövődő. Így beszélnek a mi nyugati költőink, a mi holnaposaink is, az erőltetett, a homályos előadásnak a szerelmesei, de nagyrészt úgy fognak jární, mint Helmeccy és társai, feledés, vagy ami annál is rosszabb, nevetség lesz a sorsuk.

2. Hibát követett el a nyelvújítás a túlzó purizmussal. »Ezen visszaélés — úgymond a szerző — két tekintetben járt rontására nyelvünknek; megfosztotta azt sok jó, bár idegen, de régen polgári just nyert, érthető szóktól, megtöltötte ellenben sok olyan új szóval, melly fület sért és gyomrot háborít.« Pedig amint eledeleink, italaink, ruházatunk közé tömredék idegen eredetű vegyült, úgy vettünk át más nemzetektől lelki szüksegleteinknek megfelelő idegen eszméket és szókat. Azonkívül — így okoskodik tovább a józan fölfogású szerző — nincs művelt nyelv, amely számtalan jövevényszót ne fogadott volna magába; ilyen volt már a régi görög, de ilyen a mai német és angol. Oktalanság tehát a nyelvújítástól, hogy az *orvos* helyett *gyógyászt*, a *muzsika* helyett *hangszatot* stb. ajánl; mikor pedig a közkeletű *kristélyt* az undorító képzetre alkalmat adó *allövettel* cserélte fel, akkor nemcsak balgaságáról tett tanúságot, hanem izléstelenségéről is.

3. A nyelvújításnak harmadik, szinte megfoghatatlan hibáját abban látja a bíráló, hogy régi igaz magyar szókat és szólásformákat új, többnyire erőltetett és mesterkézett kitételekkel cseréltek fel. Mit nyerünk vele, ha *izellen és álmatlanság* helyett *ízteletet és álomtalanságot* mondunk, ha *tisztelendő* helyett *tiszteltendőt*, *ébred* helyett *ebrül-t* használunk, vagy ha ezen túl nem *fogunkat csikorgatjuk*, hanem *fogat csikarunk*, ha atyánkat nem *fürekszünk valamire rávenni*, hanem *valamire törjük*. — Megvalljuk azonban, hogy Lovász e példák felsorolásakor egy kissé szükkeblünek mutatkozik, mert az *étkezés*, a *fagyaszt*, a *valakivel tudat* szókat és szólásokat is fölöslegesen tartja a *falatozás*, a *fagylal* és a *valakit tudósít* mellett.

Ugyancsak e pontban rója meg, mint az erőltetett rövidség következményét a *hogy* és *való* elhagyását, az infinitívus cum accusativo-kat és a *tóli-tóli*, *róli-róli* féléket, a több szóhoz tartozó jelnek és ragnak csak egyszeri kitételét (»minden jószág, barát, öröm- és reményeinktől megfosztott a sors«), a *láthatlan*, *hihellen*-féle rövidítéseket. Felsorol még azonkívül ezekkel kapcsolatban számos inkább stilisztikai, mint nyelvi hibát, amelyeket a *különözés szerelme*, a *fellenkezés affektálása* szült és amilyenekkel tele volt a Bélteky-ház, a Világ, de kivált a Jelenkor. Csak a különködés, csak az affektálás magyarázza meg az ilyen nyakatekert jelzőket és mondatokat: »Öntagadásra mindig készen állni kellő kebel«; »Melly a' tanácslottól a' tsekélyebbség keserü érzetét elkímélette.«

4. Az előbbihez hasonló hiba az erőltetett, a természetellenes szórend, »a' különben érthető magyar szóknak olly tudálatos elrakása és összeszerkeztetése, hogy azoknak ember értelmét nem veheti.« E nyavalyában főképp a fordítások, így egy Macbeth-fordítás, szenvednek, amelyekből a szerző hajmeresztő részeket idéz. — Pedig a nagy íróknak nagy érdeme éppen abban áll, hogy nemcsak megérthetők, hanem félre sem érthetők.

5. Nem csekély bajt okoz a nyelvújítás mohóságával, szeles kapkodásával: a heves újítók mások véleményét meg sem kérve, a bírálatot meg sem hallgatva, tartózkodás nélkül gyártják az új szokat, miközben megfeledkeznek a régi közmondásról: »Hamari munkában egy sincs jó.«

6. Legtöbbit, megbocsáthatatlanul sokat vétett a nyelvújítás az analógia mellőzésével vagy hamis analógia követésével. — E pontban a szerző a hibás képzésű szóknak három nagy csoportját állítja fel. — Első csoportba teszi a vaktában, a minden példa nélkül formált szavakat, minők a *rény, elv, mákony, tanoda* stb. Még nagyobb csoport telnek ki azokból a szavakból, amelyek élő és jó képzők helytelen használatával származtak, abból, hogy denominális képzők igékhez, deverbális képzők főnevekhez járulnak. Megrója a *gyógyász, festész, költész*-féléket, az *ékony-ékeny* képzősók közül többet, nemcsak az *írthatékonyt* és *ferteződékenyt*, hanem az azóta közkeletivé vált *tanulékonyt* és *híszékenyt*; megrója továbbá a *szájjong*-ot és *szemeng*-et, de az *ömleng*-et is; elfogadja a *tanácsnokot*, de az *irnokot* már nem; helyesli a *hállomást*, de helyteleníti a *hullomást*. Általában e csoportbeli hibás szók felsorolásában mutatkozik Lovász legszigorúbbnak, itt érzik meg rajta leginkább a konzervatív Debreceni Grammatika, amelyet különben nem becsül többre Révainál. A Debreceni Grammatika ugyanis nagyon szűk körre szorította az analógia hatását, néha hajszálnyi eltérést sem engedett, hiszen szerinte még a *cselekmény* és *esemény*, a *bántalom*, *kérelem*, a *mocskít* és *ékit*, sőt még a *tanultság* is a szabályosság határán túlmerészkedő alkotás.

E pont harmadik csoportjába azokat a szavakat foglalja, melyek valamely képzőnek ok nélküli elhatalmasodása következtében jöttek létre. Így kapták fel a szerző idejében az *ász-ész*-t és agasztották fűhöz-fához, úgy hogy meglehetősen szótárra való volna a sok *hangász, ásász, költész, hidász, árkász, lelkesz, istenész*. A hiba nem annyira a képzőben rejlik, mint a képzőnek szerfölötti alkalmazásából származik a baj.

7. Éppen ellenkező hibába esnek a nyelvújítók akkor, midőn nagyon is szabályosak akarnak lenni, mikor annyira szem előtt tartják a nyelvtan törvényeit, hogy összeütköznek a szokással, a nyelv szabad fejlődésével. Így írnak némelyek *szavak* helyett *szovak*-at, *tökéletlen* helyett *tökélytelent*, *lövöldöz* helyett *lödöz*, így feddette Bugát dr. Balogot, hogy miért nevezte az *agyvelőt* az ember *legföltöbb* kincsének, holott *legföltettebb* kincsének kellett volna mondania. — Valószínűen nem csupán a német minta és a rövidség keresése, hanem a magyar nyelv természetének a nem ismerése, hozta létre a *lőpor*, *látcső*, *küzdter*-féléket, mert a betűhöz tapadó szemében rossz volt a *lövő por*, a *látó cső*, a *küzdő tér*, hisz a por nem lő, a cső nem lát és a tér nem küzd.

8. Nem annyira hibákba, mint inkább nevetséges tévelygésekbe

estek az újítok akkor, mikor kellő készség nélkül szőféjésre adták magukat és alaptalan etimológizálásukra támaszkodva merésznél merészebb szavakat formáltak és balgánál balgább helyesírási szabályokat állapítottak meg.

Azt az ártatlan gyermekjátékot még csak elnézi Lovász, hogy Kolmár József a *beszéd* innen származtatja: *benne esze él*, az *idegent* pedig onnan, hogy *kezed az idegen*, de a Bugát professzor eljárása ellen már tiltakozik, aki először is *sárból* magyarázta a *sárgút*, azután pedig úgy okoskodott, hogy ha sárga sárszint jelent, akkor a hamuszín és szalmaszín lehet, sőt legyen is *hamuga* és *szalmaga*. Épen úgy megtámadja azt az etimológiát, amely szerint arany = ár anyja, amelyre épült egy nagy csoport képtelen vegytani műszó, nemcsak a még ma is elvéve hallható *higany*, *dárdany*, hanem a már rég eltemetett *ezüsteny* (argentum) és *férjeny* (arsenicum).

9. A bíráló szerint a nyelvújításnak nincs nagyobb bűne, mint a szócsonkítás. Fölháborodva emlegeti, hogy némelyek mily kíméletlenül csonkazzák-bénázzák, kurtítják, rútitják a nyelv természetének megfelelő legrégebb szavainkat is, egyiknek a fülét vágják le, másiknak a farkát, egyiknek a szemét szűrik ki, másiknak a szívet tépik ki. Helyteleníti a köpenyeg, köldök, szemöldök, kiütés stb.-ből csonkított *köpeny*, *köld*, *szemöld*, *üteg*, *jövény* stb. szókat.

Kárhóztatja az összetett, jobban mondván az ikerszavaknak a megfélemezését, annnyival inkább, mert a fél szónak vagy nincs értelme, vagy más a jelentése. Így Fáy a kótyavetyének elveti a második felét, nem gondolván arra, hogy a kótya labdajátékot jelent, mások pedig a *mendemondának* az első felét hagyják el, holott külön-külön egyik rész sem érthető, legalább Lovász szerint nem. Nem kell azonban hinnünk, hogy minden hosszú szóba szerelmes a szerző, annyira nem, hogy maga kívánja az *ilyetén* és *olyatén*, a *dicsőséges* és *boldogságos* megrövidítését, azokat az írókat pedig határozottan megrójjá, akik népieskedésből vagy izléshiányból *innend* és *onnand*, *egy óra mulvást* és *ez napságtól fogva*-féléket használnak.

10. A szócsonkítással rokon és talán még veszedelmesebb bűn az állítólagos régi gyökereknek a feltámasztása. — Amit Lovász e pontban fejteget, azt az utolsó betűig aláírhatjuk. — Először is azt vonja kétségbe, hogy a *tanít*, *mozdít*, *fordít* avagy éppen a hangutánzó *recseg*, *csurog*-féléknek éltek-e valaha ilyen gyökerei: *tan*, *moz*, *for*, *recs*, *csúr*; még kétségeesebb, hogy e gyökerek tettek-e valamit, de legkétségeesebb, hogy főnevekiül szolgáltak volna. — Most mégis széltére használják ez inkább lehetséges, mint valóságos gyökereket, használják pedig mindenféle célra, önálló szóknak (*tan*, *lob*), összetételek elő és utótagjának (*lobláz*, *gyógyyszer*, *holdácsúr*, *árap*), valamint új képzések alapszavának (*lobos*, *tanoda*).

11. Kikél a szerző a germanizmusok, amint ő mondja, a nyelvünket korcsosító németes kitételek ellen. Lovász e helyütt is fényes tanujelét adja józan belátásának és mérsékletének. Jól tudja ugyanis, hogy minden nyelv nemcsak szókat vesz kölcsön, hanem szólásformákat, ismeri a magyar bibliának azt a hatását, hogy sok görögös és zsidós kifejezéssel gazdagította nyelvünket, ennél fogva még németes szólásoktól sem szabad iszonyodnunk. Csak azokat az idegen kitételeket kell kárhóztatni és irtani, amelyek tetemesebb erőszakot követnek el a nyelven vagy amelyek különködésből,

fellengzésből származván, ok nélkül szorítják hátra a jó magyar fordulatokat. Számos ilyen különös mondatot idéz a szerző a Bélteky-házból, az Aurórából és Jelenkorból, amelyeknek nem annyira az idegenszerűség, mint a nyakatekertség a bajuk. De határozott germánizmusokra is rámutat, így a szükségtelen nőnemű szavakra, a *tanítványné*, a *szenvedőné-félcikre*; továbbá német idiotizmusokra, mint: *ilyen történet hagyja magát beszélni; mi fekkethik nekünk rajta?* De érdekes megjegyeznünk, hogy a hibázottat németes kifejezések közül milyen sok elterjedt azóta, hogy amin még megütődött az ő épebb nyelvérzéke, azon mi fennakadás nélkül tovasiklunk. Neki még idegenszerű és így rossz: *reménységet felad, jegyzőkönyvet vezet, a sereg élén*, sőt még a *szegény ördög* is; mi ezeket már rég megszoktuk, egyiket-másikat nemcsak jónak, hanem még szépnek is tartjuk.

12. Végül nem fogadhatja el némely elavult szónak és szólásnak fölösleges használatát, nem helyeselheti az archaizmus túltengését. Itt is figyelemre méltó Lovásznak világos megkülönböztető tehetsége; korántsem ellensége minden régi szónak és régies kifejezésnek, sőt Vörösmarty Két szomszédvárát azért is magasztalja, mert a multnak borzasztó jeleneteit az ódonság színéle vonja be. Ellenben a *tudnája* és *szegnéje*, az *igyóld* és *akkédig*, az *iramni* és *sudamni* félek, amelyek egy másik hőskölteményben, Pázmándi Horvát Endre Árpádjában sűrűn követik egymást, nemhogy fokoznák, hanem zavarják gyönyörűségét. Ezek a szók és szólások a magyar nyelvnek oly halottai, amelyeket kár rég megérdemlett nyugalomban háborgatni.

Ez az a vádirat, amelyben Lovász Imre összeállította a nyelvújítás bűnlajstromát. Oly teljes ez és oly világosan vannak a hibák csoportosítva, hogy mikor 36 évvel később a M. T. Akadémia hivatalos nyomozatot rendelt el a nyelvújítás ellen vagyis mikor 1871-ben pályázatot hirdetett a nyelvújítás bírálata, a beérkezett és elfogadott két pályamunka (P. Thewrewk Emil: A helyes magyarság elvei és Imre Sándor: A nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata) alig vett el és tett hozzá a Lovász bűnlajstromához, legföljebb az egyes bűnököt illusztrálták több esettel, annyival inkább, mert a nyelvújítás a maga kinövésével nem állott meg Lovász Imre korában, hanem dúsan hozta fattyúhajtásait az ötvenes-hatvanas években is.

De bármilyen okos, érdemes, sőt tudományos munkát végzett is Lovász, föllépésével alig hagyott nyomot maga után. Mig az Akadémia kítűzött pályázatának nemcsak az a fentemlített két mű lett az eredménye, hanem megindult a Magyar Nyelvőr, amelynek nyelvtisztogatásra hívó zászlója alá odasorakozott a magyar írók és tudósok színe-java, addig Lovász Imrének szomorúan kellett tapasztalnia, hogy az ő felszólalása, mint sok elődjéé, pusztában hangzott el; kora nem figyelt rá, későbbi írók és nyelvészek megfedkeztek róla, csak a Nyelvújítás szótára méltatja némi figyelemre, meg Simonyi MNyelve 2. kiad. 217. lapján.

Tulajdonképen szava nem azért veszett el, mert nem lett volna, aki meghallja, hanem mert hangját túlharsogták a nyelvújítók diadalkiáltásai. Bugáték és Helmezczyék szinte tomboltak nyelvújító szenvedélyökben és még a józanabbakat, a Bajzákat és Fáykát is annyira magával ragadta az újító szellem, hogy a felsőbbés hideg gúnymosolyával vagy legjobb eset-

ben a hiú erőlködés miatti szájalom érzésével fogadták Lovász Imrének javító szándékát, mérsékletre intő szózatát, talán azért is, mert benne, mint debreceni származású emberben alig láttak mást, mint a nyelvújításnak egy született ellenségét, mint a régi elfogult debreceni ortológusoknak egy elkésett ivadékát.

De mi, ha igazságosan akarunk ítélni és ha Lovásznak igazságot akarunk szolgálatni, nem azt látjuk benne. A mi szemünkben Lovász nem a korlátolt, ízléstelen maradi ember, nem az újításnak minden áron kerékkötője, hanem a haladás szellemétől és a magyar nyelv féltő szeretetétől áthatott tudós, nem a pusztán tagadásra szorító elavult ortológiának egy kései szülőtte, nem a Mondolat-kiadó Somogyi Gedeonnak utódja, hanem a féktelen nyelvrobolásnak egyik bátor feltartóztatója, a józan nyelvtisztogatásnak egy korai úttörője, a Magyar Nyelvört megindító Szarvas Gábornak méltó elődje.

KARDOS ALBERT.

CSÚZY ZSIGMOND SZAVAI.

— Felolvasás a Nyelvtudományi Társaságban. —

(VI. közlemény.)

Előragad: „Azért voltanak minden-kor az Isten és ő közötté annyi ellenséges vissza-vonyások, most az Atya, most a Fiú dorgáló feddészel *ragadván-elő*“ (M. 71.). A NySz.-ban nincsen nyoma; Kr. szer. elsőnek SI. közli.

Előverekedik: „Szükséges serénykednünk, és a jóban *elő-verekednünk*“ (Tr. 705.). A NySz.-ban egyedül SzD., MVir.-ből való idézettel.

Eltüzesedik: „*El-tüzesedvén* magokban, tulajdonok ellen-is agyarkodnak“ (M. 634.). A NySz. nem ismeri, Kr.-nél SI.-ból.

Engedelmeskedik: Ez a jelenleg általános használatú ige mai tudásunk szerint Csúzynál kerül elő legelsőben, tehát könnyen az ő alkotása lehet (a NySz. még nem tud róla, SzD. sem, csakis SI.). Csúzy alkotásának lehetőségét mutatja az a körülmény, hogy nem is egy, hanem kétféle jelentésben alkalmazza, t. i. „indulgere, cedere, concedere; nachgeben, erlauben, zulassen“ és „parere, oboedire; gehorchen, folgen“. Az elsőre példák: „Kiknek a szükség- miatt kegyessen *engedelmeskedik* a mostoházkodni nem tudo Anya-szent-egy-ház“ (Tr. 220.). A V. A. szent-egyház ez-iránt néha engedelmissen dispenzál, s-dispensálva *engedelmeskedik*“ (Tr. 246.); a másodikra: „A ki engem halgat, s-nékem *engedelmeskedik*, rettegés-nélkül nyugszik“ (HK. 119.). „Az alázatossággal *engedelmeskedőben* a fene ellenségnek ostromi meg-semmisítettnek“ (HK. 119.).

Enyhülés: „Ott nyomorgott, mig-nem remélhette haragjának *enyhülését*“ (M. 362.). A NySz. szerint az alapigéje csak SI.-nál; igazában SzD.-nál (1792).

Epesztő: „Nem lehet olly emésztő, s-*epesztő* koplalás“ (S. 708.). A NySz. nem ismeri; megvan SzD.-nál (1792.)

Erőszakoskodik: „Nem elégedhetik-meg csak rövid ideig-is zsellér-

kedő helyével, hanem *erőszakoskodik*“ (M. 643.). A NySz. szerint először SzD.-nál (1792.) olvasható; Simai Ö. megtalálta már Gelejinél (I. MNy. 4 : 109.); Csúzy főnévi alakját is használja: „A gonoszok mind annyi *erőszakoskodásokkal*-is néki nem árthatnak“ (S. 595.).

Érzékellen: „Micsoda álnoksága lehet az *érezkellen* borotvának?“ (HK. 537.). Az *érezk* alapszó Simai kimutatása szerint előfordul már Kájoni énekes könyvében (1676.); az *érezkellen* melléknévi formát a NyUSz. Bárótzinak tulajdonítja, Simai Ö. pedig (MNy. 4 : 111.) a 17. századi újtóktól származtatja; valójában alkalmasint mind a két forma népi eredetű.

Eszesít: „A Keresztény belső embernek nem kell irtózni a testi betegségtől, mint orvoslo és *eszesítő* drága eszköztől“ (Tr. 606.). A NySz.-ban nincsen nyoma; csupán SzD.-nál (1792): *megeszésít*.

Észre-hoz: „A bűnösöket akarta Idvözéttönk *eszek-re hozni*“ (HK. 348.). A NySz. nem ismeri; ezen kívül csakis Vajdánál (Kriszt. él. 2 : 10.).

Facsargás: „Sok tekergésem, *facsargásom*-után imádkoztam“ (M. 107.). A NySz.-ból hiányzik; Kr.-ben SzD.-ból idézve.

Fegyveresen: „Nyomoztam, kitől vött légyen eredetet *fegyveresen* le-ábrázolt Bajnakja“ (M. Aj. lev. 8.). Ezzel a határozói alakkal Kr. szerint először SI.-nál.

Feje lágya benő: „A kinek a *feje lágya bé-nőtt*, vesse fontra, s-lássa, melly részre hanyatlik a mérő serpenyő nyelve“ (Tr. 750.). A NySz.-ban egyedül SzD., MVir.-ből való idézettel, noha megvan már a Kd. szótárban (1792) is.

Fejteget: „A mit a valóságos igazság meg-magyarázott, azt az emberí gyarloság *fejtegetni* ne merészellye“ (Tr. 179.). A NySz. és Kr. szerint csupán SI.-nál; Csúzy főnévi formáját is használja: „Tessék ez-iránt Richard *fejtegetését* hallanunk, és bölcs elmékedését“ (M. 149.).

Felárkol: „Drága szöleje Isteni félelemmel *fel-árkoltatott*“ (Tr. 33.). A NySz. nem közli; ezenkívül csak SzD.-nál (1792.).

Felderülés: „Egy hainali csillag ékes *fel-derülésére* el-meg-szűnék egész északi küzdés“ (S. 404.). A NySz. csakis igei alakját ismeri; a *derülés* főnévi alak Kr. szerint elsőben SI.-nál.

Feleségtelen: „Kivánná, hogy minnyájan hozzá hasonlók lennének, t. i. *feleségtelenek*“ (HK. 175.); Kr. szerint SI.-nál; ámde *feleségtelenség* már Czeglédinél.

Felfűz: „A ki *fel-fűzné* lovadat, mi-némü zsoldal fizetné te annak?“ (M. 823.). A NySz. Orczyból és Gvadányiból közli; kétségtelenül népi eredetű.

Felgyógyul: „Sánták, vakok, siketek szerencsésen *fel-gyógyúlnak*“ (S. 416.). Kr. és a NySz. szerint csupán SI.-nál.

Felkoszorúz: „Meg-koronáztatnak, és *fel-koszoruztatnak* az áldozatok“ (S. 690.). A NySz. szerint SI. hozta forgalomba.

Felszúr: „Kire-nézve bé-nem törvén a feje, senki *fel-* ne *szúrgya* az orrát“ (HK. 169.) A NySz.-ban nincsen meg; Kr.-nél SI.-ból.

Feltornyo: „A Szent Sacramentomokkal mint-egy *fel-tornyo*zta“ (Tr. 727.). A NySz. szerint először PPB.-nál és SzD.-nál (MVir. 75.).

Féltő: „Maga alkotta a Főlséges embernek szivét, gyanós, vagy-is *féltő* szeretetire nézve, ne talám az Angyalok részt kívánnyanak abbú“ (S. 28.). Ebben az értelemben (zelotypus) Kr. szerint csupán SI.-nál.

Feneketlenség: „A viszketeges torkosságának *feneketlenségében* hanyatt-homlok rohannak“ (M. 51.). A NySz.-ból hiányzik; Kr.-ben SI.-ból.

Fennírás: „Szükséges, hogy a pénznek jó materiája légyen, jeles képi, a *fen-írással* (M. 106.). A NySz. csupán *fölrást* ismer; ilyen alakkal Kr. szerint először SI.-nál.

Fércel: „Ne tóldozz, ne *férczelly* ruházatot magadnak“ (S. 580.). A NyUSz. SzD.-ot nevezi meg első használójának, noha Kr. után Csúzyra is hivatkozik; ennél egyébként főnévi alakkal is előkerül: „Fele-baráttya köntösét ritka *férczeléssel* lyúggattya“ (M. 304.).

Festett-kép: „Kérd-meg, mit jelentenek azok a *festett*, és vert-képek?“ (S. 422.). A NySz. nem ismeri; Kr.-nél Simai Kristóftól idézve.

Fészekfentő: „Ha valamely egyenessen a napra nem nézhet, azt ottan mint *fészek-fentőt*, és nem-tulajdonát le-veti“ (S. 723.). Ezen kétségtelenül népi eredetű szóra a NySz.-nak nincs sem idézete, sem utalása; Kr. Simai Kristóftól állítja forgalomba hozójának.

Fészkel: „A vétkes bennünk *fészkelvén*, mostoha kegyetlenséggel ostromollyák lelkünknek várát“ (M. 762.). A NySz. szerint csak SzD., MVir.-ban (332.); noha igazában már a Kd. szótárban (1792.) is. Csúzy ismeri főnévi formáját is: „Valamint *fészkelésében*, úgy az ég-felé-valo repülésében-is sokkal hathatosb volt“ (S. 741.).

Figyelmetlen: „Miképpen a halak horoggal, és a madarak törrel, úgy fogattatnak-meg a *figyelmetlen* emberek a gonosz időben“ (Tr. 334.). Ezen kívül csak SzD.-nál (1792.) és SI.-nál.

Figyelmetlenség: „Ez a *figyelmetlenség* hohéra, és emésztő férge a világnak“ (HK. 605.). Az újabb korban csupán SI.-nál.

Főtörő: „Ne csodálljátok lassú munkámat, mert nagy mesterséget, *fő-törő* fáradságot, és sok szorgalmatosságot foglal magában“ (Tr. 539.). A NySz.-ban csak *főtörés* van; Simai Kristófnál: *fej-törő*: operosus.

Frissesség: „Világi hivságos boldogság, egészség, *frissesség* feslettség-re vezetik az embert“ (HK. 154.). Régebbi írónál *frisség* van; ezzel az alakkal és „*munterkeit*“ jelentéssel csakis SI.-nál.

Gagyog: „Kisedded lőtt az emberek-között, már *gagyogván*, már ütvevéte tudatlankodván“ (M. 781.). A NySz.-ban nincs meg; a NyUSz. szerint a néptől véve először SzD.-nál (1792.).

Gondatlan: „Aki *gondatlan* a szállás-ra, gonoszt fog érezni és Gehennát tapasztalni“ (HK. 497.). Ragtalan formában csupán SzD.-nál (1792.) és SI.-nál.

Gyanupőr: „Nem lévén ez a rettentő *gyano-pőre*, job kezét, mint bátorságosb helyet választá magának“ (S. 254.). SzD.-nál (1792.). „*Gyanú perbe* esni. Félni a *gyanú pertől*“ (76.); SI.-nál: „*Gyanu per*. Félni a *gyanu pertől*.“

Gyáva: „*Gyáva*, goromba, aki arra nem tudgya fordítani köpönyegét, a mely felől a szél ostromollya“ (M. 471.). A NySz. csak Kónyi és Amadé műveiből, meg SI.-ból ismeri.

Gyermekes: „Üdvözítőnknek parancsolatját *gyermekessen* meg-veivén, ki-nevetik“ (HK. 187.). E szó az itteni „kindisch“ értelemben a NyUSz. szerint először Mártonnál (1803.) kerül elő.

Haidani: „Apostoli hazánk *haidani* dicsősségére vissza-hozattatik“

(S. 366.). A NySz. szerint Csúzyn kívül csakis Birónál (Préd. A 2 b.); noha Gyöngyösinél (Cup. 32.) már: *hajdaniság* olvasható.

Halványodók: „El-hervadva *halványodtak* a sok bűjtőléstől (S. 279.). A NySz. csak *meg-* igekötővel ismeri; Simai Ö. *el-*lel Gelejiből közli (MNy. 4 : 109.); igekötő nélkül csupán SI.-nál.

Halványság: „Eléve jól meg-gondoltátok volna szín-hányo *halványsággal* palástolt kevélységeket“ (HK. 250.). Ezen kívül csakis SI.-nál.

Harácsolás: „Istentelen *harácsolása-ért* ördögnek neveztetett“ (M. 129.). A NySz.-ban csupán az alapigéje van meg; főnévi alakban Kr. szerint először SzD.-nál.

Harapozás: „A taplóban kapott szikra titkos *harapozása*-után az egész házad felperzselődik“ (Tr. 212). A NySz.-ban nincsen nyoma; csak SzD.-nál. (1792.)

Harsogtat: „Vallyon nem a szél *harsogtattya-e* a trombitákat?“ (Tr. 395.). A NySz.-ból hiányzik; megvan SzD.-nál (1792.).

Házás-élet: „Ha a szüzességnek sok drága gyümölcsét meg-fontolnák, kétség-kivül nem varranák kinek-kinek gallérához a *házás életet*“ (M. 796.). A NySz. nem említi; Kr. szerint először Simai Kristófnál és SI.-nál.

Helyreállít: „Nem- veri adosságban magát, mint-ha vissza-adni valamit tartoznék, vagy módossan *hely-re állítani* kényszerítették“ (Tr. 615.). A NySz.-ban „herstellen“ értelemben egy példa Hallertól: *helybe-állít*; ezen mai alakjával csupán SI. ismeri.

Helyrehozhatatlan: „Ne várd fejed-re *hely-re-hozhatatlan* utolsó romlásodat“ (S. 522.). Kr. szerint SI.-nál. A NyUSz. II. r. szerint *helyrehozhatatlan* először Bél—Cellariusnál (1719.).

Helyt áll: „A koldulo szegénység olyan, mint a *helyt-álla* váltás vitéz“ (M. 406.). A NySz.-ban nincs meg; SI.-nál: *Helyt állani* Locum servare, Non recedere, Resistere.“

Henyéltet: „Ámbár a jó-ra valo restség aluszékonyága tartoztatva *henyeltessen*, mongyad: nec fulmini, nec flumini“ (M. 25.). A NySz. egyedül Kónyiból közli.

Heverő-péNZ: „Oszd-ki *heverő-pénzedet* a szegények-között“ (Tr. 91.). A NySz.-ban semmi nyoma; SI.-nál: „*Heverő-péNZ*. Nummi vacui. Nints heverő pénzem.“ Kétségtelenül a nép ajakáról véve.

Hibásan: „*Hibásan* kezdünk a dologhoz“ (HK. 75.). A NySz. két ragtalan példáját ismeri; ezzel az alakkal először SzD.-nál (1792.) és SI.-nál.

Huhogás: „*Huhogásárúl* isméried-meg a madarat, ha nem-látod-is, bagoly-e“ (M. 675.). A NySz.-ban nem található, csak SzD.-nál (1792.).

Idő-jártával: „*Idő-jártával* meg-is boszullya“ (HK. 58.). A NySz. tanúsága szerint a régi nyelvben csak „*idő-jártában*“ és „*idő-jártára*“ volt; ezen mai formájában Kr. szerint először SI.-nál; helyesebben azonban SzD.-nál (1792.).

Idővesztés: „A fősvént feddeni nem más *idő-vesztésnél*“ (M. Som. 6.) Megvan már a Virg. C.-ben is; de újabban csak SI.-nál.

Időztetés: „Osztassék két részre, valami pör-patvar-alatt vagyon, *időztetés*, azaz hallogatás-nélkül“ (M. 783.). A NyUSz. I. r. állítása szerint e szónak alapigéje: *időzni* csak SzD.-nál és SI.-nál kerül elő „halogatni“ jelentésben. Vö. NyUSz. II, r.!

Inszakadás: „Rühet, bél-poklot, vagy *ina-szakadást* gyógytoltak“ (S. 323.). SI.-nál: *inszakadás* (R. [= régi] megjegyzéssel); a NySz.-ban Madarászból idézve: *ina-szakadozás*.

Ismerős: „Nem az atyafiak, vagy *ismerősök* hivságos társolkodásában, hanem a templomban keressük el-veszett Jézusunkat“ (HK. 151.). „Nyilván tudta ezt Szűz Nagy Aszszonyunk; s-ezért-is keresé oly szorgalmatosan rokon, és *ismerősi-között*“ (HK. 157.). A NySz. szerint hajdantan csak *ismerő* (familiaris; bekennt) volt használatban; a NyUSz.-ban se találjuk az *ismerős*-t; de megvan SI.-nál.

Iszapos: „*Iszapos* szénádat jó rendeken akartad tartani“ (S. 749.). A NySz.-ból hiányzik; SzD.-nál (1792): „*Iszapos-széna*“; SI.-nál is.

Javít, javul: I. főntebb!

Jótehetetlenség: „Azzal meg-ismértetik magúnkban való *jó-tehetetlenségünk*“ (Tr. 434.). Alapszava MA.-nél; így csupán SzD.-nál (1792.).

Kagylló: „Egy által-röpülő Sasnak körmei közül ki-esett vízi-csiga, *kagylló*, a-vagy-is gyöngy-ház őszve-rontotta kopasz fejét“ (HK. 456.). A NyUSz. szerint első irodalmi használata Földinél (1861.) A *kagylló* hangformára nézve vö. MTsz.

Kapzsi: „Kedves és kellemetes a mostani *kapzi* világban akár-kinek -is hallani: ne, vidd-el, tedd-el“ (M. 743.). E szónak a régi nyelvben általában „*praeda, beute*“ értelme volt; a mai „*habgierig*“ jelentésére csak egy példája van a NySz.-nak RákF. Lev.-ből; az újabb korban csupán SzD.-nál (1792.) és SI.-nál.

Kápráz: „Porrál lévén tele, *káprázott* a szemek“ (S. 621.). A NySz.-ban két példával: *kaprozik*; mai alakjával Kr. szerint először SI.-nál; a NyUSz. szerint SzD.-nál (1792.).

Kárpitoz: „Fényes palotákat, és ebédli házakat készítettvén, *kárpitoztatván*, más külső e-hez tartozando dolgokban foglalatoskodott“ (Tr. 353.). A NySz.-ban PPB.-ből: *bekárpitoz*; ígekötő nélkül Kr. szerint SI.-nál.

Katonaság: „Mint Szent Mártony *katonaságában, kópönyeg darabot adúnk a szűkólkódónek*“ (M. 657.). Csúzyn kívül csak SI.-nál.

Kavics: „A kenyérben találtatott morzsalék, a-vagy *kavacs* majd kitöri vala fogát a Királynak“ (Tr. 542.). A *kavics* szó első irod. alkalmazása a NyUSz. szerint SzD.-tól (1792.) való. A *kavacs* formára vö. MTsz.

Kényeztetés: „Jobb a férfiúnak dorgálása, hogy-sem az Aszszonynak *kényeztetése*“ (S. 583.). A NySz.-ban csupán az alapigéje; így Kr. szerint elsőben SI.-nál.

Kergeteges: „Magos helyre ne vágyodgyatok, ne-talám *kergeteges* [vertiginosus] fő szédelgéssel nyakatok szakadgyon“ (S. 293.). A NySz. ily értelemben csak Csúzyból ismeri, noha SI. is tud róla.

Kergetegeskedik: „Mint Bachus spongyája, végig *kergetegeskedik*, míg bor-özönnel ki-nem önti lelkét“ (S. 739.). A NySz. nem ismeri; Kr. SI.-ból idézi; SzD.-nál (1792.): *kergetegesedni*.

Kétszinűség: „Az álnok világ fiai *két-szinűséggel* kendőztetett barátsági nem valóságos barátságok“ (M. 474.). A NySz.-ban csupán az alapszava van meg; így Kr. szerint elsőnek SI. használja. A NyUSz. II. r. szerint már Medgyesi Pálnál is megvan (1640.).

Kicsíjól: „Nem azért homályosodott-e-meg dicsőssége nemzetünk-

nek, száma-nélkül nem csak *ki-csúfoltatván*, de éppen sármolyúl láb-alá vettetvén" (HK. 212.). Ezen kívül SI.-nál.

Kigyógyul: „*Ki-gyógyulván* ezen utolsó betegségemből, még valamely esztendőig éltem volna" (Tr. 328.). A NySz. egyedül PPB.-ből ismeri.

Kiköti a szitát: „Falban rugván férjét, *ki-köti a szitát*" (M. 41.). „Gyalázatos, és (merem mondani) *szitáját ki-kötő személy*" (HK. 176.). E szólásmódot (am. ausschweifen) csupán SzD., MVir.-ből közli a NySz.

Kinevet: „Oktatásokat fülünk-mellett nem bocsátjuk, és *ki-nem nevettyük*" (HK. 655.). A NySz. és Kr. szerint először SI.-nál; igazában SzD.-nál (1792.).

Kis-mise: „Ha egy *kis misét* halgatnak, azt vélik, hogy már az elég" (M. 99.) A NySz. nem tud róla; Kr. Simai Kristófból ismeri.

Kiterjeszkedik: „Az emberek, ha a szerencsés napnak fényessége felderül, vásátsággal *ki-terjeszkednek*" (S. 162.). A NySz.-ban egyedül SzD. MVir.-ből idézve.

Kiteszik a szűrét: „*Ottan ki-teszik a szűrét*, ki-hajtyák a csordával" (Tr. 182.). A NySz.-ban SzD. MVir.-ből.

Kitétel: „Kotya-vetyézték feleségeiket, guzsál *ki-tétellel* igaz hitveseket" (S. 753.). A NyUSz. szerint a *kitétel* „aussetzung" jelentéssel először Mártonnál (1803.) fordul elő; „ausdruck" értelemmel pedig valamivel később (1823.) ugyancsak ennél; ámde megjegyezni való, hogy már Csúzy használja a *kitesz* alapigét „ausdrücken" értelemben: „Világos szókkal *ki-tette* beszédét" (Tr. 179.); így csak SI.-nál.

Kockázat: „Életét is gyakran *kockázattal* a vitéz" (S. 710.). A NySz.-ban csupán PPB.-ből: „Nem *kockázatni* életét: refugere periculum." Ezen kívül megvan SI. Toldalékjában (1808.) is. Vö. NyUSz. 506. I.!

Konkolyhintő: „A *konkolyt hintő* Pokol-béli Sátán fortélyoskodik" (M. 399.). Ezzel a formával a NySz. egyedül Biróból ismeri.

Korhelykedik: „Jókban mulassák napjokat, *korhelykedgyenek*" (S. 17.). A NySz.-ban nincsen meg; SI.-nál: „*Korhelykedni*. Helluari."

Korhelység: „Mitől vett eredetét az *ő korhelsége?*" (S. 349.). Szintén csak SI.-nál.

Korosodik: „Csekély életünk *korosodni* kezdvén, hervadva virágunk észak-ra hanyatlik" (Tr. 344.). A NySz. szerint elsőben SI. Toldalékjában; helyesebben SzD.-nál (1792.).

Kótyavetyéz: „A ki *kotya-vetyézi* jóvát, gyakorta üressen találja magát" (S. 558.). Csúzyn kívül SzD.-nál (1792.); az előbbinél *elkotyavetyéz* is: „Lelkét el-harácsollja, *el-kotya-vetyézi*" (M. 619.).

Könnyü-szerrel: „A ki a menyei Kanaán földére eszessen bé-akar menni, *könnyü szerrel* légyen" (S. 607.). Két példával előfordul ugyan már Bercs., Lev.-ben, de irodalmilag csak SI.-nál.

Kőzapor: „A *kő-zápor-között* épített vala örök hajlékot magának" (M. 124.). A NySz.-ból hiányzik; Kr. szerint SzD.-nál.

Közellét: „Noha súlyosabb volt az Apostolok munkája, mind-azáltal a jutalom *közelléte könnyebbetette*" (HK. 128.). E szó a NyUSz. állítása szerint először az Akadémiának 1838-i magyar-német szótárában kerül elő.

Középkor: „Nagyobb része az embernek csöcsömös, vagy kised korában hal-meg, más része iffiu, és *közép korban*“ (S. 162.). Eme kitélt a NyUSz. I. r. szerint elsőnek az Akadémia 1835-ben kiadott magyar-német zsebszótára közli; holott igazában már SI. Toldalékjában (1808.) is megvan: „*Középkor*. Aetas media, optima.“ A NyUSz. II. része szerint először Mártonnál (1803.).

Közkeresmény: „A *köz-heresmént* nem tékozollya, hanem takargattya“ (Tr. 107.). A NySz. nem tud róla; Kr. szerint: „Tiszti Szótár“ (valószínűen a Baranya vármegyei 1807.).

Kutyácska: „Luther azt mondja, hogy macskákkal és *kutyácskákkal* fogunk játszodozni“ (Tr. 554.). A NySz.-ban nincs nyoma; csak SzD.-nál.

Leábrázolás: „Szándékozik vala országos úri czimerének *le-ábrázolásában*, elmésben foglalatoskodni“ (S. Aj. lev. 6.). A NySz.-ban csupán egy Könyiből való idézettel.

(Folytatjuk.)

RÉTHEI PRIKKEK MARIÁN.

ÉRDEKES TÁJSZÓK.¹

»*Bötönik*: bukkán. Megint elébe bötönik az . . öreg ember (Csongrád m.) . . . Abba az órába kibödönt [így] éty kis fa a kertbe (Torontál m.)« MTsz. *Kibötön* a fődbül a növény (Nagykörös, Papp Imre és Vass Béla értesítése). »*Bötön*et (*betünet*, *bütünet*); hiba. Të mindëbe bütünetet talász (Zala)« MTsz. Ez az utóbbi mondat nyilván azt fejezi ki: mindenben megbotránkozol, főnnakadsz, b ö k k e n ő t talász. Vö. *bökkenés*: offensio, anstoss NySz. S az alföldi *bötönik* se egyéb, mint a *bökken* igének (*reá-b.* = rábukkan NySz.) föltehető régi **bökönik* változata, mint *csökken* régente *csökönik*, *csappan*: *csaponik* (l. ezekről NyF. 28 : 24). Valamint a *bötön*etnek, szintűgy van a *bökken* igének *e* és *ü* hangu változata (NySz. *bök* alatt).

Herekő, *herekőzni*. 1889 elején írta Barna Mihály (akkori ungvári tanár) a Nyr. szerkesztőségének: »Ez a szó *herekőzni* 'szánkán dombról ereszkedni' és belőle ez: *herekő* (maga az ereszkedő hely) Ung megye Kapos vidékén él. Ismeretesek-e ezek a t. Szerkesztőség előtt?« — Szótárainkban még ma se találjuk sehol ezt a szót. Ez a *herekőzés* felelne meg a divatos német *rödlizásnak*. — Mostanában fölszóltásunkra Valló Albert ungvári gimn. tanár járt utána a dolognak s a következő eredményt közölte velünk: »Ung megye több vidékén használatos ez a kifejezés: *herekőzni* = rödlizni, így Kincsestanya, Homok, Csap községekben, sőt Ungvár városban is. Homokon és Csapon járatos a *herekő* szó is; értik rajta azt a dombot (pl. a csapi Tiszatöltésén), ahol a fiúk *herekőzni* szoktak.« —

Mióta fölfödöttük a népanyelvben a rég kiveszettnek hitt *gyappanik*, *gyappant* ígét (a. m. gyullad, gyujt, l. Nyr. 10 : 471, Veszprém m. Papkeszi), azóta se tettek közzé erre nézve több adatot. Ez utóbbi években azonban két újabb értesítést kaptunk. Bezerédj Andor úr közölte velünk, hogy

¹ Ezekre a ritka tájszókra fölhívjuk olvasóink figyelmét, talán tudnak egyikről-másikról bővebb fölvilágosítást adni.

öreg cselédje, ki Keneséről, tehát Papkeszi szomszédságából való, szintén ismeri e szavakat s azt állítja, hogy Kenesén néha mások is élnek vele. Polgár János pedig arról értesített, hogy a műveltető alakot Nógrádkövesd vidékén ilyen szólásban használják: *gyopantanak* délután = disznót, malacot pörkölnek délután. —

Egy Budapesten szolgáló gömörmegyei jóléshi dajka — az ő szavajárása szerint — *óítja, elóítja* a gyereket, mikor altatja. Kérésünkre Szántó József rozsnyói gimn. igazgató úr megtudakolta s megerősítette, hogy jólészen »csakugyan használják az *óítja, oltja* szót *altatja* helyett.«¹ Nevezetes adat ez, mert kétségtelenné teszi, hogy a tűzoltás a tűz elalvásának a műveltetője, mert *eloltják a tüzet : elalszik a tűz, eloltják a gyermeket : elalszik a gyermek*. Az *olt* ige mindakét jelentésben a régi *alot, alut*-féle műveltetőnek összevont alakja (vö. *halott : holt, vala : volt, továbbá tel-ik : tölt, kel : költ*). De tulajdonképi jelentésében a köznyelv már régóta evvel a bővebb alakkal helyettesítette: *altat, mint feket : fektet, nyugot : nyugtat* (l. NySz. és TMNy. 428).

»*Ki-kupál* : kilábal (betegségből, Tolna m. Nyék, Gancs Géza).« Ez az egyetlen adat van a MTsz.-ban. Ámde ez valószínűleg csak alkalmi használat; hogy a szónak általánosabb a jelentése, bizonyítja egy vers a Néptanítók Lapjában (f. é. 23. sz.): »Ha *kikupál*, még szemrevaló lány válik idővel belőle.« Itt nem betegről, hanem gyereklányról van szó: szép lesz, majd ha kifejlődik, ill. kifeszlik; mert ez az ige kétségkívül azonos a *ki-kopállik* igével, mely Dunán túl a m. zöld héjából kifeszlik, kiválik, pl. a dió, a gesztenye (vö. MTsz.).

Tëndül, tündül, még-tündül (Nyr. 21 : 512), *főt-tündül* a m. összeszedi magát (betegség után) s átv. ért. virágzásnak indul. Hegyaljai és nagyköri tájszó (szükszavú említése legújabbban Vass Béla nagyköri nyelvjárás tanulmányában: »*főt-tündül* : fellendül« NyF. 57 : 42). Baksay Sándor is közölte Nyr. 25 : 82, hogy »*tündül, feltündül* közkeletű szó Kunszentmiklóson.« Baksay maga is él vele (Gyalogösvény 1 : 292): »A párok halk suttogása kedélyes csevegéssé, néhol vitává *tendült*.« S legújabbban Zolnai egy 16. századi adatot is talált (l. Oklsz.): »Hogy lassan lassan *tendillyenek* [ugyanazon iratnak egy másik példányában *tündülljenek*] földöket mieket ismét felvegyék, házokat épíccsék.« Komárom megyében a gyümölcsről is mondják, hogy *tëndül*, mikor érni kezd (Kollányi Ödön értesítése). Rokontermű vele az alföldi és palóc *pëndül, pöndül, felpëndül* s némileg a *zsendül* ige is. — A *tëndül* ige nyilván a *teng, tengődik, teng-leng* szócsaláddhoz tartozik (l. NySz.; a MTsz.-ban nyílt *e*-vel: *teng?*). — Föltűnő alak, amit Tóth István közölt velünk mint dömsödi tájszót: »*Töndik* : nekijavul, meghúsosodik. Mióta magamhó vöttem azt az ártatlan teremtest, egészen *mögtöndött*.«

Ugyanaz közölte velünk, mint dömsödi és kecskeméti tájszót: »*Toplé, tupli* : kavics, márványgolyó, cserépszindelyből gömbölyített golyócska és pupi gomb, miket földön ülve, kézi játéku fiúk és leányok használnak.« — Vö. evvel a köv. adatokat: »*topp*-le : belepottyant, a meredeken lefelé

¹ Más értesülésünk szerint Felső-Borsodban is így használják. Vö. még: A munkás méhecskéék *elaltó* dongása (Dayka 58, 51).

gurult, lerogyott; van ilyen több is: *zuhén, zuhin* : belezuhant, lezuhant, akár az eső is» (Nyr. 27 : 323). »Egyszer csak *toplé* : lefelé mennek, nem fölfelé« (uo. 138).

Rakotmány. G. Katona István alkotott ilyen szót, hasonlótt közölt Négyesy L. a szentesi népnyelvből: »*rakotmány* : kazal, asztag, boglya, kukoricaszár-rakás« (Nyr. 17 : 205 és MTsz.; magyarázata l. NyF. 30 : 29, jegyz.). Katona Grammatikáskájából Gyarmathy S. is idézi a szót (*rakotmány*nak írva, M. Nyelvmester 1 : 309).

Tátorján (l. Nyr. 29 : 137). Ez a ritka szó Verseghynél is előfordul, de minden magyarázat nélkül: Tiszta Magyarság 131.

Türkölösi »*Türkölni* significat decertare. *Türkölösi* actu lusus est apud pueros Tybiscanos« (Szirmay: Hung. in parab.² 10). Sem a Tsz.-ban, sem egyéb szótárainkban nincs meg, csak *türköl, türköldzés*, ez is csak szarvasmarháról mondva.

»*Zeke-zukáját* el vitte : omnia secum abstulit« uo. 16. Szintén hiányzik szótárainkban.

Szarvas a Tsz.-beli 2. jelentésében, uo. 19.

»Cantatum sacrum *Bögös Mise*, Lectum *Susogós Mise* Hungari vocabant« uo. 42.

»*Léhel* : gereben.« Horger A. közli háromszéki tájszók közt Nyr. 36 : 327. Nyilván a Székelyföldön is használt *héhel* szónak változata (ném. *Hechel*).

Röke : az őrvidéki nyelvjárásban él ez a szó bajosan egyeztethető két jelentéssel : 1. szöke tehén ; 2. pünkösdi bucsu (NyF. 4 : 21). Az 1. jelentés a *röt* melléknévre emlékeztet. A NySz. pedig *rő* melléknévet idéz egy régi fűvészkönyvből : »*reó fiu* [olv. rő fű] avagy *sarga gyopar*« ; ez is inkább szint jelenthet, mintsem szárazságot, ahogy Lumtzer és Melich gondolja (Deutsche Ortsnamen u. Lehnwörter).

A SZERKESZTŐSÉG.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Névszói állítmányok használata rendszeren a logikai azonosítás (*identificatio*) vagy alásorolás (*subsumptio*) viszonyán alapszik ; példa az elsőre : *a legelső magyar ember a király*, a másodikra : *a sas madár, az ég kék*. Paul — a nyelvtörténet elveiről szóló klasszikus munkájában,¹ a mondattani alapviszonyokat tárgyaló fejezetben — megemlíti, hogy az indogermán nyelvekben, különösen közmondásokban, más viszonyok is előfordulnak a névszói állítmánnyal való szerkezetben, pl. *ein Mann ein Wort, viel Feind' viel Ehr'*, . . . *bon capitaine bon soldat, . . . point d'argent point de Suisse, . . . like master like man, . . . first come first served*. »Igaz — mondja Paul — hogy az ilyeneket rövidített föltétes összetett mondatoknak szokás tekinteni s vesszővel kettéválasztani ; ámde az a körülmény, hogy föltétes mondatokkal lehet őket körülírni, itt egészen mellékes, mert

¹ *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Most jelent meg negyedik kiadása (Halle, Niemeyer ; ára kötve 11 márka).

a nyelvtani alakjuk semmiben se különbözik az olyan mondatokétól, minők: *Ehestand Wehestand, die Gelehrten die Verkehrten*. A gyermeknyelv kezdetleges mondatalkotásában is a szóknak puszta egymásmellé-sorozása szolgál minden lehetséges viszony kifejezésére: *apa kalap* a. m. apának kalapja van. . . Ha kevéssé ismert idegen nyelven beszél az ember, szükség esetén ugyanehhez a kezdetleges segédeszközhöz folyamodik s a helyzet megérteti a mondást: *bor asztal* = a bort tegye az asztalra. Az ilyen mondatok alkotására . . . mindig megvan az alkalom s a lehetőség. Ha a nyelvnek magasabb fejlettsége fokán ritkán alkalmazzuk, ennek csak az az oka, hogy immár tökéletesebb kifejezőmódokkal rendelkezünk. — Az idézetekhez hasonló közmondásokat a magyarban is szép számmal találunk. Példák: *Szorgalom gazdagság, henyélés szegénység* (Dug. Példab. 1 : 159). *Sietség nyereség* (uo. 180). *Megelőzés győzés* (uo.). *Vétek titkolás félig megbocsátás* (uo. 296). *Nem-akarás fejkavarás. Hamar tanács hamar bánás. Eszendő veszendő. Ebnek eb a munkája* stb. — De nyelvünk ezenkívül még két-három érdekes esetben használ ilyen szűkszavú, pregnáns szerkezetet. Így először is tér- és időbeli mérték, valamint a súly mérték megállapításában: Az 9-ik eeg ez feldnek kerekseeghehez ezerzer walo ezer *mely feld* (vagyis mérföld, ÉrsK. 135). Holnap Enicskére megyünk, az hova Kassa egy kis mélyföld (RákGy. Lev., NySz.). Óbuda ide *egy óra* v. *egy óra járás*. Míg végre egy megváltó ebvonyítás jelzé, hogy a helység csak *egy hajítás* (Arany L. Délib. h.¹ 80). *Egy arasz* az embernek élete (Decsi 16. száz. NySz.). Az idő járása éjfél lehetett már (Pet. Ján. v. VI.).¹ A kopja vasa hat *szaz lat* vala (Born: Ének., 16. száz. NySz.). Két *ittze* lész a baratzk-lé (Váli: OrvSz., 18. sz. uo.). A hús két *kiló*, ez a posztó két *rőf*, ez a szalag legalább három *méter* stb. — Másodszor névszói állítmányt használunk az ár meghatározására (akár ezt is a mérték fogalma alá foglalhatjuk): Egy zsemlye négy *fillér*, egy gyűrű tíz *korona* stb. (Régibb, határozóragos példát látunk ebben az idézetben: »H o g y egy [kassa]? 8 *garason*. Hát ez a kalapács hogy? 2 *peták*.« Adámi: Sprl. 1760. 242). *Száz arany meg a ló teste fáradtsága* (Arany: Mátyás anyja). Hátral legyező farkáért arany legyezőt kívánok; selyempihés nyaka legyen *húsz sing pántlika* (Eendrödi: A gunár, Uj Idők 1 : 6). — Végre szintén pregnáns névszói állítmány a *kár* és a *mihaszna*, mindakettő csak újabb nyelvünkben fordul így elő,² s ma is inkább csak a népnél: Kár Ácson karácson. Kádártába kár a kenyér. Kár a kan papnak a rák. Oly kár a szegénynek egy pénz [elvesztése t. i.], mint a gazdagnak száz. Ën úgyse leszek kár, ha oda veszek is (Baksay, l. NyK. 25 : 16—17). Fokozva is: Kárabb minden csepp vér (Jókai: Dekameron). Vö. még: A vén ebre korpa is *vesztegetés* (Dug. Péld. 1 : 59). — *Mi haszna* minden bűm és bánatom? (Pet.). Mi haszna az a vidor élet? (Arany). Mi haszna még a gyors nyilak? (Arany: Keveháza). Ez a kifejezőmód alkalmasint a mellékmondati szerkezet félreértéséből támadt: »mi haszna, hogy búsulsz?« itt a mellékmondatot alanyinak értették. Egész mondatból lett állítmánnyá a *hagyján* is ilyenféle mondatokban: »Hogy

¹ Ilyenféle szabad szerkezetet idéznek az arab nyelvből: 'a járás [vagyis távolság] köztünk három éj' (l. Paul 125).

² A NySz.-ban pl. egyenes, azonosító viszony van ebben az idézetben: »Az gyalog kapitány halála kár.« De ilyenek analógiájára keletkezettek a szövegünkben idézett szerkezetek.

a leányok szépen megmaradtak együtt, *az hagyján*; de a legényekkel mindig volt baj» (Bársony I. BH. 1909. VII. 25.; ebből lett: *hadd-járjon!*). — Végre ide sorozhatjuk az ilyeneket: *a ruhám csupa sár v. vér* stb. Töllem, a ki tsupa ínség vagyok (SzD.: MVir. 80. NySz.).¹

KEMENES PÉTER.

Nevek hibás olvasása. Zala vármegye két-három esztendővel ezelőtt folyamodott a kormányhoz, hadd cserélje föl a mostani nevét a régi-vel: hadd hívják újra *Szala* vármegyének, ahogy hajdanában hitták, s ahogy ma is nevezi minden városi iskolát nem járt zalai ember a maga szűkebb pátriáját. Aki szokott néhanapján régi írásokat olvasni, bizonyára tudja, hogy ezelőtt pár száz esztendővel még annyira se tudtak az emberek a helyesírás dolgában egyezsége jutni, mint amennyire mi megegyeztünk. A z betű például régen nemcsak z hangot, hanem a többek között sz-et is jelölt; újabb időben azután, hogy ezt a betűt csak a z hang jelölésére foglalták le, nyelvtörténeti ismeretek híjával lévő emberek régi írásokban akkor is z-nek olvasták, amikor tulajdonképpen sz volt az értéke. Így lett a Szalából Zala! Hiszünk, hogy a belügyminiszter teljesíteni fogja Zalamegye kérését. És hiszünk, hogy nem fogja teljesíteni azoknak a névmagyarosítóknak a kérését, akik a nevüket minden áron Zalaira, és nem Szalaira akarják változtatni.

Szalamegyének ebben a sorsában van nem egy osztályos társa. A Fehér-Körös mentén terült el hajdan *Szaránd* vármegye. Nincsen egyetlen magyar történeti munka, amelyikben ez a szó helyesen volna írva; mindenütt Zarándot találunk, mert hát régen így írták. Pedig, hogy valóban Szarándnak kell olvasnunk, semmi sem bizonyítja jobban, mint hogy most is van egy Szaránd nevű község Bihar megyében.

Azt is könnyen meg lehet értenünk, mért hívják azt a kis balatonparti falucskát maguk a lakói is inkább *Zamárdinak*, mint *Szamárdinak*. Irástudó esztergomi ember, hogy ha valami idegennek megmutatja a Szamárhegyét, okvetetlenül elmondja, hogy valamikor Zamárdhegynek hitták, (pedig dehogy is hitták). Mert Isten ments, hogy a hely nevéből valaki a lakóira találjon következtetni!

Berzsenyi »A magyarokhoz« című ódájában, még *Zápolya* öldöklő századjáról énekel; de történelmi művekben is a legújabb időkig, hol Zápolyát, hol Szapolyait lehetett olvasni. Úgy látszik, most már mégis győz a szónak helyes olvasása módja, mert az iskolai könyveink jobbára Szapolyait írnak.

Kétségtelen, hogy *Zenta* és *Zombor* városa is hajdanában *Szenta* és *Szombor* volt. Mind a két név szerb eredetű; az odavaló szerbek pedig most is Szombort és Szentát mondanak.

A *Bánk-bán* tüzes lelkű magyarját, Petur bánt sem erre a névre keresztelte a papja; az ő neve nem egyéb, mint az az egészen egyszerű, közönséges, hétköznapi *Pétör* (u-val írták tudniillik régen az ő-t), ahogyan a Pétert Kecskeméten hívják.

KERTÉSZ MANÓ.

¹ Vö. az arabban: 'két árok, az egyik vér' (Paul. id. h.)

Két érdekes analógiás képzés. Ismeretes dolog, hogy az analógia a nyelv fejlődésében, lehet mondani, »öröktől fogva« működő, fontos tényező. Hatása nemcsak az irodalmi nyelv tudatos gazdagítóinál látható, hanem a népnyelv fejlődésében is minden lépten nyomon észlelhető. Sokszor kimutatták, hogy valamennyi nagyobb nyelvújító ismerte is ennek törvényszerűségét s döntő erősségnek is használta újabb szavainak védelmezése közben. Aki azonban a régibb irodalom termékeivel kissé behatóbban foglalkozott, az arról is meggyőződik, hogy a legismeretlenebb, legnévtelenebb szerzők műveiben, fordításaiban is akad több újszerű szó, kifejezés, melyek keletkezését csakis az íróban öntudatlanul működő analógia bevonásával magyarázhatjuk meg. Pinemonti J. P. Magános Pusztaiban Lévo Keresztényének (1755) ismeretlen fordítója például ezt mondja a 485. lapon: »Királyi Koronáját a' meg-sebesítettett vitézinek sebei bé polálására kötözésére való ruha darabékokra költötte.« Azt hiszem, ez a *darabék* szó a *maradék* hibás analógiájára keletkezett. Egészen bizonyos azonban, hogy a nyelvi szempontból még nem igen méltatott Bod Péter példázolása az *ábrázolás* aegise alatt született. Ime egyik könyvének címlapja 1746-ból: »Szent Irás' értelmére vezérlő Magyar Leksikon, Mellyben a' Szent Irásban elő-fordulo példázolások (Typusok) es ábrázolások (Emblemak) lelki értelmek szerént rövideden ki-világosittatnak . . . ki-magyarázzatnak.« A *példázolás* létrejöttében ugyanaz a törvényszerűség működött az *ábrázolás* szó közvetítésével, mint később az *ábrának példáz, példa* mintájára való kikövetkeztetésében.

SIMAI ÖDÖN.

Milling. Ez a különös szó egy-két régibb írónknál s a népnyelvben néhány szólásmódban, hasonlatban fordul elő némileg határozatlan jelentéssel, többnyire fényes, villogó valamit, különösen kardot, pallost jelent. A Nyr. 27 : 231. és 470. lapon Molnár Sándor és Tolnai Vilmos között adatokat, hozzájuk járulhatnak a következők: »Ezer *millingjei* vannak a szemében.« (Csokonai: Amintás, Schedel kiad. 489): ott az olasz eredetiben *spiedi* felel meg neki (= nyársak). »*Úgy megfagyott a víz, mint a milling; úgy megaludt a tej, mint a milling*« (Csoma K. Jászberény nyelve 71).¹ — »A *milling*nek régibb történetét s eredetét nem tudjuk; formája német eredetet sejtet«, mondja Simonyi Zs. Nyr. 27 : 232, s Petz Gedeon ugyanott 241 a mi szavunkat igen elmésen a német hősmonda *Miming, Minning* nevű csodakardjával veti egybe. Én azonban sokkal egyszerűbb magyarázatot ajánlok. Már CzF. szótára azt mondja, hogy a *m.* »villámló fényességű test, különösen maga az égi villám.« Ezt a magyarázatot Simonyi a NySz.-ban megkérdőjelezte; ámde újabb adatok is a mellett szólnak, hogy a *milling* tulajdonkép villámot jelentett. Bródy Sándor ugyanis azt írja: »No uram, a *Sári meg a Táltos meg már, akár a milling*.« S ismét: »*Gyors mint a milling*.« Tolnai az id. h. azt mondja: »Mint hogy Bródy egri születés és nevelés, talán a hevesi népnyelvből még több adatot

¹ Kassai így fordítja: *spiculum carnificis, gladius seu framae*. Dankovszky pedig a gg. *melinon enchos*-ból származtatja s azért így fordítja: *fraxinea hasta, Lanze von Eschlenholz*.

is kaphatnánk szavunkra.« Hogy Bródy a népnyelvből ismerte a szót, bizonyítja most a Heveshez közeleső Jászság (l. fönt); továbbá Kassai, ki azt mondja Szókönyvében: »H e v e s vármegyében a hóhérnak v. bakónak kardját jelenti, melyről mondják, hogy az oly éles . . .« — Ezek alapján már most azt tartom, hogy a mi *milling*ünk nem egyéb, mint a villámnak óbolgár *mlünji*, *mlünija* neve. Igaz, hogy ennek szabály szerint inkább mélyhangú alak felelne meg, vö. orosz *molnija*, szlov. *molnja*, horvát *munja*, s van is belőle mélyhangú *millingoz* ige (Kassainál, valószínűleg sajtóhibával: *millingóz*). Ámde, mint Mikkola mondja Indg. Forsch. 23:23, az óbolgár szónak **mlünji* alakja is föltehető. Ebből a mi nyelvünkben először alkalmasint **milliny* lett, később pedig *milling*, mint a *rozmarinból rozmaring* stb. eff. — Egyébiránt ezen az úton is eljutunk a mitológiához. A szláv szónak megfelel a litván *milna*, mely Perkunasnak, a mennydörgés istenének a pörölye, s az óskandinávban *mjölneur*, Thor isten pörölye, mint minálunk Isten nyila a villám (vö. Mikkola id. h. és Schrader: Reallexikon 296).

MARIÁNOVCS MILÁN.

Hát orja. A Mesterségek Szótárának a szücsmesterségről szóló füzetében azt írtam: a vadbőr hátán végig menő sávot, amely gyakran hosszú és sötétebb szőrü, girécnek, girincnek, tükörnek, krucinak (ném. *grotzen*) mondják a szücsök. Most utólag a NySz. orja cikkében az ÉrdyK. 501. lapjáról idézve ezt találom: Egy szép fejér kölyköcske, kinek az háta orja tarka barka volna. Ebből nyilvánvaló, hogy az *orja*, mely ma csak azt teszi: disznó gerinc húsostul, a régi világban egyáltalában az állatok hátán végig vonuló, gyakran színes szőrsávot jelentette. E szertnt a girce és társai sorában megemlíthetem ezentúl az orját is.

FRECSKAY JÁNOS.

Csőrc. Ez a magyar szó Heltai Gáspár meséiben (1566.) maradt fenn, — négyszer fordul elő bennük. Egyebünnen nem ismeri sem a NySz., sem Imre Lajos, aki Heltai meséit kiadta s hozzájuk szójegyzéket is adott. Értelmét pedig ennek a négy esetnek alapján sem a NySz. (I. 460.), sem Imre bizonyossággal megfejtene nem tudta (H. G. esopusi meséi. Bpest, 1897. 266. l.) Azok a mondatok, amelyekben előfordul, ezek: 1. »Vgyan bünös à *czórtz*, vagy vétközet à szegény ember, avagy nem.« (Imre kiadásában: 27. l.). 2. »hayet (sajtóhiba hayct helyett; értelme: hajtsd) is el ezokaert a *chórtzel*.« (236. l.). 3. »A nyomast is az erdüel egyetembe tillalomba (értelme: tilalom alá vetem): chak oda tekintsen à *chórtz*, bizony behaytom.« (240. l.). 4. »Minek okaért szegényec mindenha bünessec, es oda kel füzetniec à *czórtzet*.« (30. l.) — A NySz. szerint az első három esetben értelme talán: miser, miserandus, arm, armselig? A negyedik esetet pedig a NySz. külön idézi, a *csörsz* címszó alatt (alighanem azért, mert *tz* helyett *z* van benne), értelmét meg egyáltalán nem adja, — a szót megkérdőjelezi. Imre Lajos a *csörc* szót hangzásáért a mai *csösz* szóval itéli egynek, de maga is megjegyzi, hogy ez az értelem nem való mind a négy mondatba. A 3. esetben talán jobbágyot, szegény embert jelent, mert a »pesti pórokra« vonatkozik. A 4. esetben pedig csöszdíj, bírság-forma je-

lentése van. — Látnivaló, hogy sehogyan sincs megfejtve a *csörc* szó értelme. A NySz. megfejtése egészen valószínűtlen, Imre Lajos meg három különböző értelmet találgat bele ebbe az egy szóba, amelyet mindössze négy mondatban ismer. Ráakadtam a *csörc* szóra Heltainak egy másik munkájában, és pedig olyan összefüggésben, hogy — ha nem is egészen pontosan, de megközelítőleg és bizonyossággal — meg lehet fejteni értelmét. »A részegségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról való dialogus« című, 1552-ben megjelent könyvében — mit a NySz., elég kár, nem dolgozott fel — fordul elő ez a mondat: »A fényűző polgár ember mindét keres, mindent elád, mindent nyuz, chac hamar talál okot, hogy à szegénytől elhaythassa a *chörtz ökrét*.« (H 1 b lap.) Ebből a mondatból, melyben a *csörc* szó melléknévként szerepel, kitűnik, hogy *csörc* valamiféle marhát, ökröt jelentett. Mind a négy másik mondatba is beleillik ilyen értelemmel, mindannyiszor egy marhának vagy ökörnek a behajtásáról, elvételéről van szó. A 3. mondatban is — melyben Imre szerint a pesti pórokra vonatkozik — ez az értelme: a tilalom alá vetett területre ne lépjen, még csak oda se tekintsen a *csörc* ökör, különben az ispán behajtja. — Bizonyos tehát, hogy a NySz. és Imre megfejtései egészen hibásak, bizonyos, hogy a *csörc* szón valamiféle marhát, ökröt értettek, de nem lehet egész határozottan megállapítani, azt a marhát nevezték-e így, amelyet a kihágást elkövetett jobbágytól a földesúr bírságu elhajthatott, — vagy azt-e, amely a legsebbe, legerősebb volt, s amelyet ezért a bírságra büntetett jobbágytól a földesúr mindig legelőbb, leghamarébb vett el. Azt hiszem, a meglévő öt példából nem lehet ezt határozottan eldönteni.¹

CZÓBEL ERNŐ.

»*Szēm-përc*: pillanat. *Ëgy szēm-përcre*. *Ëgy szēm-përc alatt* (Háromszék m. Uzon, Erdélyi Lajos).« Ezt olvassuk a MTájszótárban. Aligha mondják valahol, hogy a szem percen ahelyett hogy pillan, rebben; ez a *szemperc* tehát alkalmasint a *szempillantás* és a *perc* összekeveredéséből állott elő. A különös összetétel aztán érdekes népetimológiára adott alkalmat. A *szēm-përc*-et ugyanis *szent(t)-përc*-nek értették, talán azért, mert ilyen jelzővel is használták: »*Egy áldott szempercre* kicsillentém a kezem az uduból . . .« (Maros-Torda m. Nyr. 30 : 606; vö. *egész áldott nap* stb.). Egy csíkmegyei hírlapi közleményben olvastuk: Inkább elvágom a leányomnak a nyakát *ebben a szent percben*, semhogy a fejünkre ilyen szégyent hozzon (l. NyF. 11 : 42). Egy székelyföldi mesében pedig azt írta a közlő: »Akkor neki hanyatolának a sejjem paplanos ágyanak s *egy szent percek alatt* horkoltak is már;« s ezt jegyzetben szent percnak magyarázta (Nyr. 29 : 534.²

¹ Figyelemre méltó közülmény, hogy a 14–16. századból ugyanez a szó mint személy-név ismeretes: *Cherch*, *Chewrcz*, *Chewrch*, l. Oklsz. A szerk.

² Föltűnő és alig érthető az *egy* mellett használt többszám, de ugyanaz a közlő írja egy másik mesében (Nyr. 30 : 606): »Aharré vetődik a . . . cigány purdé s *egy miccentések alatt* a kebelibe mind elvívé onné» a halat. És egészen hasonló mondatot olvasunk Mailand O. gyűjteményében egy udvarhelymegyei mesében: »No most már olyan csikód vagyok, hogy ilyen sehunt a világon egy láb sincs, *egy órák alatt* a világból ki tudsz velle repülni!« (Népk. Gy. 7 : 464). — Érthetőbb ez a szerkezet a köv. jászberényi mondatban: Én mindig öt-hat

— Úgy látszik, ennek a *szent percn*ek a rövidítése az a sajátosság kifejezés, amelyet a székelységtől távoleső északi nyelvjárásainkban találunk: *abba a szentbe* = abban a pillanatban. Állandó kifejezés ez Berze Nagy János hevesmegyei mesegyűjteményében (Népk. Gy. 9. k.); pl. Hajnal megütte az asztalt, a palotábú abba a szentbe aranyalma lett (8. l.). Be is bújt az ágy alá. Abba a szentbe gyött a hétfejű sárkány (24.; így 75, 126 stb.). S egészen így írja Móra István egyik tárcájában: Abban a szentben a ház vége felül . . . előkerül az öreg Gombkötő (A tolvaj, Magyarország 1899. II. 12.; Móra alkalmasint a félegyházi népnyelvből vette). Hasonló ez a beregmegeyi kifejezés a MTsz.-ban: «*ezen szenten* kihozom: azonnal.»¹ — És utoljára oda jutott a népnyelv, hogy ebben a szólásban a szentet Istennel és Jézussal helyettesítette. Így olvassuk egy hevesmegyei mesében: Még is gyógyút az asszony *abba az Istenbe*, mihent jólakott velék (Népk. Gy. 9 : 102). Ki is gyött a sárkány, de az oroszlyány valahogy megkapta, *abba a Jézusba* szétszaggatta (uo. 106).

SIMONYI ZSIGMOND.

Az ikes ragozáshoz. Simonyinak a Nyr. 34. kötetében közölt *Az ikes ragozás története* c. értekezéséből szinte csodálom, hogy visszaható ikes példái közül kimaradt az én adatom; úgy emlékszem pedig, annak idején kéziratban tudattam, hogy az abauji Hegyközben rendes beszéd az ilyen: *mikor menik?* v. *mikor lesz a menődés?* e h. *mikor menődik?* — Bődön, Kassa mellett, ugyanennek a nyelvjárásnak felső ágán, *szítik* a hold, a nap, a tűz, e h. *süt*. — Vö. még: *cserepez : kicserepezik a szám, ha a szelen nyitva tartom*.

KOMJÁTHY SÁNDOR.

A jó rím dícsérete. (A Magyar Nyelvőr f. é. 189-ik lapjához). „A népnek . . . kitünő érzéke van a szavégek összecsengésének felismerésére.“ A mi községünkben, (Mezőkomárom, Veszprém vm.) van a nóta, vagy rikantás jól összerímel, azt mondják rá: *De sarkot üt, mint a Kardos Kati kendője*. Ez a szép asszony volt t. i. a község Finom Rúzsija 30–40 év előtt, ki fejére a pipikendőt, darázderekára a nagykendőt oly csinosan tudta felkötni, hogy annak sarkai épen földték egymást, jó magyarán mondva: — sarkot ütöttek. — Innen a jó rím dícsérete.

BENCsik JÁNOS.

évig hordtam tejet *egy helyekre* (azaz egy-egy helyre, l. magyarátát Csoma K. Jászberény nyelve 57). Lehetséges volna még: *egy mindenszentekkor* e h. *egyszer mindenszentekkor*. Vö. még: «Ezek a töredékben maradt lapok nem egy anyagu kis meteorit-darabok, szertehullt részei egy kihalt világnak, hanem *maguk mind egy-egy világok*, széttörve, megsemmisítve, élénk hullottan» (Sikabonyi A. Komjáthy Jenő). [Igy van ófn. *fora einen ostarön* és kfn. *ze einen sunewenden, zeinen pfingesten*, l. Erdmann : Grundz. d. d. Syntax 1 : 12.]

¹ Vö. még: Nagyon ritkán gyün ide; *minden szent időbe* egyszer. MTsz.

EGYVELEG.

Böngészet. Nyebojsza—Dreadnought. Három évvel ezelőtt építették az angolok a *Dreadnought*-ot, a hatalmas csatahajót, melynek nagysága és gyorsasága minden eddigéit fölülmúlja.

»A *Dreadnought* név azt jelenti: *Ne félj semmitől!* Természetesen ez az elnevezés általános feltűnést kelt az egész világon, ahol ehhez hasonló hajónévről sehol sem tudnak. Pedig a magyar történetben van ehhez hasonló eset. Igaz, hogy nem hadihajót kereszteltek el *Ne félj*-nek, hanem egy vártornyot, amely a magyar történelemben bizonyára nagyobb szerepet játszott, mint a magyar hadiflotta eddigi minden hadihajói. Érdekes, hogy a *Ne félj* nevű vártornyot még a főváros közönsége is nagyon jól ismeri, lévén ez a vajdahunyadi várnak egyik tornya, még pedig az a torony, amely mint a budapesti Vajdahunyad váranak legkiemelkedőbb része, a városligeti tó partján van a Városliget örök diszítésére kiépítve. Igaz, hogy azok, akik a szláv nyelvekben járatlanok, még akkor sem lehetnek tüstént tisztában vele, hogy a tornyot *Ne félj*-nek hívják, ha ott helyben Vajdahunyadon látogatják meg a várat, mert hát a toronynak csodálatosképen tót neve van és ahelyett hogy *Ne félj*-nek hívnák, *Nyebajsza* a neve. A vajdahunyadi várat tudvalevőleg Hunyadi János építtette, Hunyad megye lakossága pedig, ahol nem magyar, oláh; hogy miért éppen tót neve van a magyar ember építtette, oláh vidéken fekvő vártoronynak, azt így hirtelen megmagyarázni nem lehet, mindenesetre érdekes azonban, hogy az általános feltűnést keltett *Dreadnought* név, legalább az említettük formában, Magyarországon nem tartozik az ujdonságok közé.«

1906. II. 11.

BUDAPESTI NAPLÓ.

Jezsuita. A közéletben a *jezsuita* szónak köznévi jelentősége is van, annyit jelent, mint »készinű, álnok, alattomos, farizeus.« Hogy ez a jelentés már régibb keletű és nem Jézus-társasága, a Societas Jesu alapítása óta, sőt ettől eltérőleg van forgalomban, történelmi úton kimutatható. Használták e nevet jó és rossz értelemben. Jó értelemben más, a jezsuitáktól különböző, a jezsuiták előtt élő szerzeteseket, Istennek s különösen Jézusnak szolgáló, jámbor embereket jelentett. Arnoldi Henrik (szász) karthauzi szerzetes, aki 1487. évben, mint a baseli karthauziak priorja halt meg, aszkétikus munkája végén (Tractatus de modo perveniendi ad veram et perfectam Dei et proximi dilectionem, habens fundamentum in theologia mystica, Basileae circa 1470) az Üdvözlégy Mária fejtegetésében ezt mondja: »O mater Salvatoris, fac materno interventu tuo, ut nos tui pauperuli, quorum etiam mater dicit non verecundaris, sicut a Christo Christiani, id est, uncti vocati sumus, ita quoque a Jesu, Jesuitae, id est salvati vocari veraciter mereamur.« Tehát már 1470 körül, ennél fogva a Jézus-társaságának alapítása előtt, amely tudvalevőleg 1514. évben történt, a karthauziak nevezik magukat jezsuitáknak. Időrend szerint ez az első nyoma a *jezsuita* névnek. Később, az 1519. évből ránk maradt »gyóntató-könyvben« e szó már rossz értelemben fordul elő. Rosemund Gottschalk, löweni theológiai tanár »Confessionale«-jában (Antwerpiae 1519) azt olvassuk, hogy a kevély-

ségről magát vádoló gyónó mondja: »Praetermisi verbum Dei docere . . . ob quorundam derisorum obloquutionem, qui dicerent me esse pharisaeum, iesuitam, hypocritam, beginam.« Így az ismeretes Gottschalkus, akinek idézett szövegében e szó *jezsuita* kétszínű, farizeus, emberi félelemből cselekvő. Igaz, hogy ekkor már Jézus társasága megalapított, de nézetem szerint még aligha volt olyannyira ismeretes, hogy öt évvel alapítása után Antwerpenben az akkori rossz közlekedési viszonyok mellett egy könyvben nevük már köznévv gyanánt szerepeljen. E véleményemet megerősíti Canisius Péter, aki már 1545. évben Kölnből azt írja valami németalföldi grófhhoz: »invidia et obtrectatio est, quae nobis Jesuitae nomen dedit.« (Canisii Epistolae 1 : 134.) Ennélfogva nem a jezsuiták jelleméből, eljárásukból kifolyólag használták Canisius idejében a »jezsuita« nevet, hanem fölelevenítették a régi gúnynevet. 1555. évben már védekeznek a jezsuiták e név inszinuációi ellen. A Sorbonne vádjai alól tisztázni akarja Olave Márton a jezsuiták rendjét apologétikus természetű iratában, amelyet Orlandini Historiae Soc. Jes. lib. 15. n. 47 (Romae 1615. pag. 506.) utánnyomásban találunk és amelyben következőket mondja: »Non fuit autem consilium, ut qui in hac congregatione essent, Jesuitae simpliciter dictione vocarentur (quamvis haec postea appellatio in utraque Germania invaluerit), quod alii religiosi iam pridem instituti invenirentur, qui hoc prope haberent nomen etc. Non est enim nova et insolita in religionibus appellatio, sed vetus et usitata etiam in ordine quodam militum religiosorum.« A *jezsuita* szónak eredete eszerint Németországból ered és a protestánsoknak szent Ignác rendje elleni gyűlöletéből magyarázható. Az idézett szavak ismételtelen bizonyítják, hogy a *jezsuita* szót Jézus szolgálaira, tisztelőire alkalmazták, sőt lovagrendek is használták. A karthauzi szász Ludolf Vita Jesu Christi című munkájában (Pars I. cap. 10, Velencében 1568), szintén általános értelemben veszi a *jezsuita* szót. »Est autem secundum Augustinum« — így szól és sz. Ágostonra hivatkozik mint e szó szerzőjére — »differentia inter nomen Jesus et nomen Christus. Quia nomen Jesus est nomen proprium, sed nomen Christus est nomen commune et sacramenti. Ita nomen Christus est nomen gratiae, sed nomen Jesus est nomen gloriae. Sicut enim hic per gratiam baptismalem a Christo dicuntur Christiani, sic in caelesti gloria ab ipso Jesu dicemur *Jesuitae* id est a Salvatore Salvati.« Littré francia szótárában már 1564. évből előfordul a *jesuistes* vagy a *jesuites* alak. Szintúgy IV. Pius pápa egy brevéje 1565. évi május hó 29-ről keltezve e szavakkal kezdődik: »Societatem, quae vocatur jesuitarum . . . (Synopsis actorum in causa S. J.).

(Egyházi Közlöny 1904. 4. sz.)

KOTTESSÓI GALLOVICH JENŐ DR.

A hirlapi kacsa eredete. Mindenki tudja már, hogy a hirlapi *kacsa* tulajdonképpen rövid jellemzése olyan ujsághírnek, amelynek semmi alapja. De csak kevesen tudhatják, miképpen jutott háziszárnyasaink lehangosabb képviselője ehhez a kissé kétes megtiszteléshez, hogy a szerkesztőségben szabadon gyártott ujsághírt az ő nevével fedezzék. Hálásak lehetünk tehát a Nos Lectures című folyóiratnak, hogy fárasztó tanulmányutat végzett a *hirlapi kacsa* eredete körül és tanulmányainak eredményét most megismer-

tette a nyilvánossággal. Egy Cornelisson nevű brüsseli polgár — így olvassuk a folyóiratban — szörnyen megharagudott az ujságírókra. Egy napon egy ujságíró az a kellemetlenség ért, hogy belebotlott Cornelissonba. Az ujságírók elkeseredett ellensége oda volt a gyönyörűségtől, hogy egy eleven zsurnaliszta a keze ügyébe került és bosszút lihegett. Egy kacsafamilia tragikus sorsáról beszélt neki megindító mesét. Húsz kacsát bezárt egy szűk ketreche és koplaltatta őket. Másnap az egyik kacsát agyonütötték csőrükkel a többiek és azután bőröstül, mindenestül fölfalták; másnap egy másik kacsát tünt el, a harmadik napon egy harmadik, mígnem a huszadik napon csak egy kacsát maradt, melynek gyomrát tizenkilenc kacsát húsra feküdte meg. A hírlapíró, aki alkalmasint nem tartozott tiszteletreméltó testületének fénylő oszlopai közé, nyomban megírta a fenomenális történetet az ujságba, más hírlapok átvették, és a hír száznyolcvan nap lefolyása alatt végigjárta az egész világot. A többi elképzelhető. A gonosz Cornelisson mindenkinek eldicsekedett vele, hogyan ültette föl a sajtót és azóta minden valótlan ujsághírt röviden kacsának neveznek.¹

(1909. 115. sz.)

OTTHONUNK.

Amerikai magyarság. A lapok legújabb értesítése szerint szaporodnak a kivándorlók. Hogy minő boldogság vár rájuk Amerikában, arról egy kis felvilágosítást ad egy amerikai levél. Közöljük belőle ezt a pár sort: »Itt állandó maradása nagyon kevésnek van, hanem ahol munkát kap, ott keres magának *burdot*.« Ebből a két sorból az is kitűnik, hogy a magyar lassanként elfelejti saját nyelvét Amerikában. Ezt mutatja ugyanabban a levélben egy másik mondat is: »Tisztelettel jelentem továbbá, hogy az Értesítőket is megkaptam már két ízben, és a H. I. munkatárs is, kinek a *bakszájába* kérem ezután az iratokat.« A Magyar Nyelvőr egész sereg ilyen idegen szót közölt, mit az amerikai magyarok faragtak. [Vö. Gesztesi M.: Új jövevényszók, Nyr. 38 : 36–37.]

(Turin, 1909. 6. sz.)

SZALÉZI ÉRTESSÍTŐ.

Csodabogarak. Régóta gyűjtöm a nyelvi csodabogarakat, s közülök némelyik talán érdekelni fogja a Nyr. olvasóit is: »Z. T. olyan énekművész, amelyet nem szül minden nap Nubia párduca . . .« (a nagyváradi Szabadságban 1905. III. 5., 6. l.). A »hivatásterü hrlapírók« *gyűfoglalma* (Magyarország 1897. V. 28. 2.). *Röpige* (e h. szállóige, Országos Hirlap 1898. XI. 16. vc.). Egy gazdag *peruviáni* kereskedő (Egyetértés 1896. XI. 9. 2.). A megfontolás *labirinsében* elpusztul a jó szándék (P. H.; így *malkontentus* h. *malkontens*, *turbulentus* h. *turbulens*, *szolidárius* h. *szolidáris* = ném. *solidarisch*). A Hohenzollern yacht és Hela kísérő *keresztes hajó* (O. H. 1898. X. 3. 4.; *Kreuzer*, cirkáló hajó h.). E zászlóval szemben *nem csinálhat homlokzatot* semmiféle kormány, semmiféle párt (P. H. 1881. 167. vc., *Front machen*, szembezáll, ellentáll, síkra száll). Jól esik egy kis parfát meg tortaféle, kivált olyan embereknek, akiket a bécsi Sacher, meg a budapesti Marchal *szoktattak volt el* (P. Napló 1896. XI. 8. 7.; *verwöhnen!* = elkényeztetni). Az a nő a *szentség* állapotában halt meg (a Jövendőből idézte a Borsszem J. 1903. VII. 12.; *im Geruche der Heiligkeit!* szent hír-

ben). Ha ezen kétes vállalkozásra *a saját öklére* akadna szabadelvűpárti aspiráns (Föv. L.; *auf eigene Faust*). »Báró Rothschild *istálló-legénye*» (t. i. lovásza, *Stallknecht*). »Sarasate, *Cigány módok*» (t. i. cigánynóták, *Zigeunerweisen*; balatonfüredi hangverseny műsorában). »Nem tudjuk, hogy olvasóink számon tartják-e, hány esztendeje *évődünk* már egymással, de nekünk kötelességünk beszámolni, hogy maholnap már a kilencedikbe járja» (A Hét 1897. XII. 25.). »A pályázók kötelesek kimutatni . . . *megszakítás nélküli előéletüket*» (pályázati hirdetés a Bp. Közlönyben). »Klaps: *csapsz!*« (Schwicker és Tiber: A német helyesírás szabályai 61.). »Egészségesen *ellett* bocsátva« (cselédkönyvben). Költség nélkül meg fogja találni minden *bajos bőrű* betegére az üdvözítő gyógyszert (Gyógyászat 1899. 2. sz.). — A Földr. Közleményeknek egy régebbi évfolyamában (2 : 261.) azt olvastam: „Augusztus elején észleltük először a jégen a délfelől jövő *vékonyodást*, a nyílt tenger közellétének szokott előjelét“ (olvasd: *hullámtorlódást!* a német eredetiben kétségkívül *Dünung* volt, de a fordító *Dünnung*-nak értette, épúgy mint a nyelvújítók a rénszarvasnak *Rentier* nevét *Renn-tier*-nek érte *iramszarvassal* fordították). — Végül két hirdetésből idézek: „Múzeum-körút 5. sz. . . Huszár-csizmák, . . . tűzérési és mindennemű *egyenlőbbeliek*.“ — „A kisbéri m. kir. állami *ménésben elhelyezett magán-tenyésztők* lovai részére . . . szükségglendő *lótáp* biztosítása végett . . . zárt ajánlatok tárgyalása fog megtartatni!“

FILOLÓGUS.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Szólások.

— A Mátra aljáról és Felső-Borsod vidékéről. —

Még akar fagyni, mint szent Gugg a kémencén.

Jaó vaóna mákot vetnyi. (Akkor mondják, ha a társaságban nagy csendesség támad).

Engem sē a gaólya keötött. (Én is vagyok valaki).

Filibe fakadt a víz. (Elhagyja magát, nem törődik az öltözetével).

Kérészteő vetēt a világ a vállán. (Semmibe se vesznek).

Óba szöke. (Kár haszonba megy; veszett fejszének nyele kerül).

Akki vesznyi tērt, elvesz a'.

Sē ingēm, sē gatyám (semmi közöm hozzá).

Szabad az Isten minnyájaónkval. Magaónkval is szabad az Isten. (A kárvalottat vigasztalják ezzel a szóalással).

Aágya még az Isten, mint a szuhai malmot!

A fili is nehez. (Sok rajta a teher, a gond).

Lētēszi Pētērkējēt. (Ha valaki vágyakozva néz a máséra).

Szamar vagy, jó lēsžel barátnek.

¹ Vannak más magyarázatok is. Egyik legismertebb magyarázata abból indul ki, hogy Luther Márton egyszer *Legende* helyett tréfásan ezt a kifejezést alkalmazta: *Lügente* vagyis 'hazug kacsa.'

Van-ë eő! (Semmibevevő szólás).

Szíjja a fogát. (Sápitkozik, szükségről panaszkodik).

Abba bicëg a bokám. (Van eszembe megtenni).

Aggyig vaót Füzes-Abanyba sok ökor, míg egy ëscola mëg úgy tanító vót.

Ne higgy az ingëdnek së, mer abbaó is mëcszipnek.

Hopp a Jëzus csizsmája, bokáig ér a szára!

Vesszek mëg, mint az álloó kutya! (Eskü értékü bizonyítás).

Szépre mëg a füst.

Akki bízik, nem hízik. — Bolondnak a fapénc is jó.

Míg adhacc, maradhacc; ha nem adhacc, ballaghacc.

Ver rá a szó. (Rosszat beszélnek róla, rossz hírben áll).

Akki szavával tuggya, pëézivel nem tóggya.

Tuggya csavarnyi a szaót. (Kivágja magát).

Tuggya szóval. (Tudja védelmezni az igazát).

Úgy várták, mint a jaótét-lelkét. (Nagyon várták).

Jaó-tét helyébe jaót várj! — Jaó tétédér sose várj jaót!

Döglött kutyának árok a helyi. (Rossz ember pusztulásáról mondják).

Gonoszo' vesz. (Erőszakos v. öngyilkos halálról mondják).

Meggyútt a pëndëli. (A férfi után járó nőről mondják).

Úgy maradt, mint a szemën-szëdëtt szeőlleő. (Vagyontalanúl m.).

Semmitlen maradt. (Vagyontalanúl maradt).

Úgy áll, mint a madár az ágon. (Elhagyottan, vagyontalanúl).

Sora van, mint a rétesnek. (Mindennek van oka-foka).

Meggyött, mint a fúzfa tavaszkor. (Megbékélt).

Utaósaóba van. (Az utolját, a végít járja).

Csak a testyi, mëg a lelki. (Vagyontalan, semmije sincs).

Jaó fűre tapodott. (Nagy szerencse érte).

A lucerna-mëg a heremagot úgy kell vetnyi, hogy meghallja a harangszót. (Nem szabad mélyen vetni).

Mi a szösz! Mi a csuda! Mi a kánya! (csodálkozó szólások).

Ollyan, mint az aá-kép. (A betegségben elsápadt, elsoványodott emberről mondják).

A szëgënyiség nagy kurva. (A szegény ember mindenre rávetemedik).

Mënnnyertë, mint a sátaí lyány a tököt.

A kanaá sincs mëg csördölés nëékü'. (A házsártos urára panaszkodó asszonyt vizsgáltják ezzel a mondással).

Se hetyi, se hava. (Kevés ideje). — Vénebb a Mátráaná.

Ahogy esik, úgy cuppan (mindegy).

Mintha csak a szájábaó köptë vaóna ki. (Annyira hasonlít hozzá).

Meëg eő akart fëleőkerekënyei. (Mëg neki állt feljebb).

Eő jaó, csak a fenë rossz, hogy régën mën nem ëttë.

Embëri hordozza. (Embere válogatja).

Embërën szokott a mëgesnyi (a botlás, p. o. részegség stb.).

Sáros nyomába së léptem soha. (Eszem ágában sem volt bántani).

A sáros csizsmám së töllenëm hozzá. (Lenézó szólás).

Ne erezd hosszú kötélre! (Vigyázz reá, tartsd szemmel!)

Aggatja a lábát. (Akadékoskodik, ellenkezik).

Hadd nyerjé még minden szívi-szakadó. (A teherbe esett leányról mondják gúnyos helyesléssel).

Úgy vannak együtt, mint a kutya a macskával. (Rosszul élnék).

Állaó fának döllését várnyi. (Reménytelen várásról mondják).

Nagyon a kezére adja. (Inye szerint beszél).

Az én tíz körmöm kopása. (Az én keresetem).

(1901.)

BORSODI LÁSZLÓ.

Erőtetésbe van (eröltetésben van) = erős hasfájása van

Ammá' más kúccsal nyülik! = az megint más! az már más!

Ha van baj, ha nincs jaj, mindég panaszkodik.

Elmegyünk a fédérbálba = aludni. (Mink még a fédérbálba vótunk = aludtunk.)

Ezék nem ojjan *széremény-gyerékék* = nem fattyú, törvénytelen gyerekek.

(Jászdózsa.)

FEKETE JÓZSEF.

Népdal.

Az ódalgazda.

Amint látjuk, új szó. Jelentése egy egész történet, ha úgy tetszik népszínmű énekkal, a végén tánccal. (Megjegyzem, hogy az egész történetnek tanuja voltam. — Jómódú, kétökrös gazda volt Gál Péter. Azonban az amerikai-láz elcsavarta az ő fejét is. Pedig igazán nem volt szüksége, hogy Amerikába menjen pénzt keresni, meg a felesége is olyan szemrevaló menyecske volt, hogy sokan, különösen az asszonynépek közül, azt mondták Petire amerikázása miatt, hogy: megbolondult. Fogadott egy szép szál legényt szolgának, feleségére bízta a gazdaság vezetését, ő pedig átvitorlázott a »Hamburg—Amerika« vonalon.

Az itthon maradt menyecske eleinte különösnek találta a helyzetet, de lassan beletörődött sorsába, megbarátkozott a körülményekkel, s mivel a szép szál legény is a körülményekhez tartozott, nagyon természetes, hogy a barátság közöttük is kifejlődött. Még pedig »nemcsak: hogy, de ugyancsak«, s egy szép napon a szép menyecske, meg a szép szál legény eltűntek szépen a faluból. A következő órában már megvolt nyelvünkben az új szó: *ódalgazda*. A Gál Peti ódalgazdája. Hogy pedig a népszínmű teljes legyen, még további dolgok is történtek. Valaki a fura helyzetet megírta a főgazdának, ki megértvén a veszedelmet, már most a »New-York—Amerika«-i vonalon sietett hazafelé. Itthon megsejdvén az eltűntek búvóhelyét, felkereste őket s holmi kisebb kellemetlenségeken átesve, kényszeríteni akarta feleségét a hazatérésre. Az hallani sem akart a dologról. Faluházára, bíró elé került a dolog; sikertelen munka volt az is. Másnap már széltében dalolták a faluban:

Édes feleségem!

Mongy uradnak éngem.

— Soha se mondalak

Világéletemben.

Istenem! Istenem!

Ugyan mit csinájak?

Ugyan mit csinájak?

Még se mond urának,

A vásárra megyek,
Zsali-kendőt veszek,
Avval haza megyek,
A ládába teszem.

Édes feleségem!
Mongy uradnak éngem!
Soha se mondalak
Világ-életemben.

Istenem! Istenem!
Ugyan mit csinájak?
Ugyan mit csinájak?
Még se mond urának.

A vásárra megyek,
Szép fêketôt veszek,
Avval hazamegyek,
Az asztalra teszem.

Édes feleségem!
Mongy uradnak éngem.
— Soha se mondalak
Világ-életemben.

Istenem! Istenem!
Ugyan mit csinájak?
Ugyan mit csinájak?
Még se mond urának . . .

A vásárra megyek,
Selyem kendôt veszek,
Avval hazamegyek,
Az ágyára teszem.

Édes feleségem!
Mongy uradnak éngem.
— Soha se mondalak
Világ-életemben.

Istenem! Istenem!
Ugyan mit csinájak?
Ugyan mit csinájak?
Még se mond urának . . .

Szóval kedveskedett a főgazda mindennel, de nem használt semmit. Itt azonban még nincs vége a dalnak. A férj tovább is kísérletezett. Sikerral-e? kiderül abból a két utolsó versszakból, mellyel nemsokára megtoldották a balladát, hogy befejezett legyen:

Az erdőre megyek,
Mogyorófát nyesek,
Avval haza megyek:
A hátára verek.

Édes feleségem!
Mongy uradnak éngem!
— Mindég úgy szólítlak
Világ-életemben.

Ime, kész a népszínmű. Itt az ének, de itt a tánc is, lévén az énekben mogyorófáról is szó.

(Bodrogköz).

KÁNTOR MIHÁLY.

Tájszók.

(Jászdózsa.)

Tütü: bor, szesz. ital. (Szereti atütüt!)
röcög: röhög. (Leginkább az öregek röhögésére használják).
kényeretlen (mn.): szegény, koldús.
indófní: ajtós falfülke.
vízibika: bölömbika.
becsudálkozik: berúg, megrészegedik.
zakatol: sok fölöslegest összebeszél.
(Né zakatojj annyit!)

gezemicél: haszontalansággal *üti el* az időt. Gyűjjön ki (a berekbe mulatni), majd elgezemicélünk valahogy.
gizi-muci: silány, keveset érő, *alpári. elszizsmatol, eltöcsérkedik*: elgezemiceél.
dili: féleszű, bolond.

FEKETE JÓZSEF.

Családnevek.

Bardóc, Burci, Bucska, Beke, Bucsi, Bocskor, Burus, Czinege, Csiki, Csutak, Csákány, Csorba, Dombi, Dézsi, Gegő, Godra, Gombási, Hódís, Hamar, Harmati, Kala, Kurta, Kop, Keresztes, Kész, Kolca, Makai, Makrai, Mágori, Maron, Mazura, Marosi, Magyarai, Magyarosi, Nyerges, Orosz, Pokol, Páncél, Román, Sorbán, Széles, Sárközi, Tabán, Torzsa, Tamuca, Zöldi.

(Fogaras, Fogaras m.)

PARÁSZKA GÁBOR.

A katona-életből.

Baka-jóreggel. Adjon Isten pávatollas, árva csalányos, szegfűszeges, széles, lapos, tüskés bokros, bojtorjános, paszomántos, csinos frígyes (?), turós, katykaringós, kacifántos, sárga rezes, rézsarkantyús, rummal kevert, rosztopcsinos, mákos cukros, nagy lekváros jóreggelt!

Frührapport. Mikor az Úristen először raportot tartott, Szent Péter jelenti, hogy átveszi a napot, Szent József az inspekción, ezek pedig raportra vannak stímmolva: Szent Antal azért, mert a csuszát kanállal ette. Szent István meg azért, mert a barátfület kinevette. Szent János a zupát kiöntötte. Szent Gergely meg az esti húsrészt a kantinos kisasszonynak adta. Szent András a cukszkomandással felesült. Szent Ferenc meg hátba rugta a cimnerordenáncot.

Baka-egyszeregy.

- 1-szer 1 az 1, ez a baka raportra megy.
- 2-szer 2 » 4, az egyesbe megy.
- 3-szor 3 » 9, ott azután megpihenhetsz.
- 4-szer 4 » 16, csikorgathatod a fogad.
- 5-ször 5 » 25, rághatod a könyököd.
- 6-szor 6 » 36, aztán koroghat a hasad.
- 7-szer 7 » 49, nyílik az ajtó, kimehetsz.
- 8-szor 8 » 64, másnap raportra mégy.
- 9-szer 9 » 81, ottan forcutgot jelents.
- 10-szer 10 » 100, máskor jobban vigyázz.

MAGASSY ANTAL.

IZENETEK.

Sz. J. Mikor borbélya azt mondta, hogy beretvájának *sarjuja* van, azt bizonyította vele, hogy nem ismeri a szó helyes alakját. Azt kellett volna mondania *sorja*. CzF.-ban *Sor* alatt a 6-ik pontban ezeket olvassuk: a kés sorja, a késnek sorja van. Értelmezése azonban helytelen, mert azt írják, hogy csorbát jelent. Ezzel szemben szintén *sor* alatt a MTSz. igen helyes értelmzését adja: láthatólag kihúzott élvékonyság, késnek sora, sora van a kés élének; kivenni a kés sorját t. i. köszörüléssel. És bár az ön borbélya helytelen alakban használja is a szót, igen jól magyarázta, hogy t. i. ha a beretva meggörbül, félregörbül, (de nem csorbul vagyis

nem törik ki az éléből semmi) akkor fenéssel megint egyenesre kell azt hozni. — *Fr. J.*

M. B. »Nagymennyiségű száraz tölgyfűrész hulladékot hoztam Szegedre, melyet fatelepemen a lehető legolcsóbb árban árusítom.« A mellékmondát szerkezete határozottan hibás. Helyesen: *melyet*: a legolcsóbb áron árusítok. Vagy magyarul: *és (azt)* . . . a legolcsóbb áron árusítom. Ez a hiba írásban meglehetősen gyakori; oka meg van magyarázva Helyes Magyarság c. könyvünkben.

T. K. Az az állítás, melyet a B. H. (1909. VII. 21. a Különféle rovatában) mint újabb tudományos megállapítást közöl s mely szerint »a földön 864 különböző nyelven beszélnek az emberek«, mindenesetre elavult adatokon alapszik. Épen az idén jelent meg egyik legilletékesebb szakembernek olyan munkája, amely lehetőleg teljesen fölsorolja a nyelveket (F. N. Finck: Die Sprachstämme des Erdkreises). Ott, mint a tárgymutatóból könnyen meggyőződhetünk, körülbelül kétezer különféle nyelv van fölsorolva.

N. M. A *mazsola* v. régiesen *malozsa* nem *Malagából* származik, hanem eredetileg az úgyn. *malvasiai* bort jelentette, melyet a Kanári szigetekről hoztak. Régibb szótáraink így is fordítják: vinum Malvaticum, Malvasier.

R. D. Hogy vajjon így írjuk-e: a *m.-szigeti pénzügyigazgatóság*, v. pedig *az m.-szigeti p.-ig.*, továbbá a *r. kath. gimnázium* vagy *az r. kath. gimnázium*, — ez attól függ, vajjon hogyan olvassuk: a *máramarosszigeti* vagy *az em-szigeti*, a *római katolikus* vagy *az er kat gimnázium*. Tudjuk, vannak, akik a második mód szerint olvassák és írják, de az első mód okvetetlen helyesebb.

Beküldött kéziratok. Csefkó Gy. Eötvös K. újabb művei. — Mariánovics M. Magyar-szláv mondatszerkezetek. A visszaható névmásnak különös használata. — Germanista. A melléknév fokozása. A határozott névelő. — Kovács M. Ritkaságok. — S. Gy. Egy m. tájzso német eredete. — Philanthus. Növény nevek. — Kertész M. Eszperanto. — Stefanics Ö. Közmondások. — Szilágyi Á. Hangrövidítő igék. — B. Takáts L. Össze. — Egrí Anna: Olvasás közben. — Keszthelyi M. Ismertetés.

Új könyvek és füzetek. Vaszari K. hercegrímás beszédei. Sajtó alá rendezte Keményfy K. D. (Esztergom.) — Vajthó J. Új utak, új ösvények. (Különny. Kaposvár.) — Simonyi Zs. Iskolai helyesírás. (4. kiad. Athenaeum. 50 f.) Emlékkönyv a Csokonai-kör három irodalmi ünnepéről. Szerk. Kardos A. (Debrecen, a Cs.-kör kiadása. Ára 3 K). — Rédey T. Péterfy Jenő (Bpest, Buschmann ny.). — Goethe: Torquato Tasso. Ford. Tevelí M. (Körmöcbánya, Paxner és Biron ny.). — Héber B. 1. Megfigyeléseim az iskolai élet köréből. 2. Igazságszolgáltatás az iskolában. (Különnyomatok).

F. N. Finck: Die Sprachstämme des Erdkreises (Leipzig, Teubner. 1.25 márka). — Suomi (a Finn irodalmi társ. folyóirata, 4. sorozat, 6. kötet.)

Értesítők: Munkácsi főgimnázium, Soproni főreáliskola, Nagyenyedi polgári leányiskola.